

VERES EMESE-GYÖNGYVÉR

A TRANSZILVÁN PRÓFÉTA

Írásomat egy vallomással kell kezdenem: nem vagyok Járosi-kutató. Amióta a Romániai Evangélikus-Lutheránus Egyház történetével foglalkozom, többször eldöntöttem, hogy most már Járosi Andor minden írását össze kellene gyűjteni, és megrajzolni a 20. század erdélyi magyar evangélikus egyház egyik legnagyobb alakjának portréját. Ahogy nem vehet a kezébe az érdeklődő egy kötetet a magyar püspökség, ezen belül az esperességek megalakulásáról, úgy fontos személyiségeiről sem. Járosi Andor mellett elég csak a korán elhunyt kollégáját dr. Kiss Bélát,¹ az egykori csernátfalusi lelkészt, teológiai tanárt említeni.

Járosi Andor személyével és munkásságával többen is foglalkozni kezdtek, így Murádin János Kristóf erdélyi történész Gulágra hurcolása okán, Benkő Tímea erdélyi teológiai tanár liturgiai reformja kapcsán,² de belebotlunk az irodalmár Járosiba az *Erdélyi Helikon* vagy a *Pásztortűz* lapokat forgatva is. Gulág, irodalom, liturgia, zsidómentés – és nyilván lehetne még további címszavakat említeni, amelyek kapcsán Járosi Andor személye és munkássága felbukkan a különböző tanulmányokban, kutatómunkákban. Az összefoglaló eredmény azonban igencsak várat magára.

Bár Járosi Andor Torontál megyében, Újsándorfalván született 1897-ben, miután igen korán elveszítette édesapját, Kolozsvárra került édesanyjával. Így a későbbi evangélikus lelkész, teológiai tanár, író már az erdélyi környezetben szocializálódott. Középiskoláit a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban és a kolozsvári református kollégiumban végezte, később teológiai

¹ Kiss Béla (1908–1951) helytörténész, etnográfus, zenei szakíró, lutheránus egyházi író. Bartók Béla munkásságának egyik első méltatója (L.: Kiss Béla: *Bartók Béla művészete*, Ifjú Erdély kiadása, Lengyel Albert könyvnyomdája, Kolozsvár, 1946). Írásai az *Erdélyi Helikon*, a *Déli Hírlap*, a *Havi Szemle*, a *Magyar Dal* s egyházközségi lapok hasábjain jelentek meg. Az *Evangélikus Naptár* és a *Harangszó* című vallásos lap szerkesztője, az *Evangélikus Élet* folyóirat munkatársa. Szerencsére Kiss Béla írásainak gyűjteményes kötete már szerkesztés alatt áll, talán az év végéig napvilágot is láthat.

² Benkő Tímeának – akinek szakmai segítségét ezúton is köszönöm – Járosi Andor liturgiájáról és testvérközösségi munkájáról éppen a *Korunk* 2017. szeptemberi számában jelent meg írása, *Járosi Andor és a liturgiareform. Hatások, olvasmányok, testvérközösségek* címmel, L.: *Korunk*, 2017/9., 53–64. p.

tanulmányait Eperjesen és Kolozsváron folytatott. 1920-tól segédlelkész volt a kolozsvári német–magyar gyülekezetben, majd az 1922–1923-as tanévben a marburgi teológián tanult, ami meghatározónak bizonyult a liturgia reformját célzó későbbi munkásságát illetően.

1941-től, amikor az erdélyi magyar és német anyanyelvű evangélikusok szétváltak, Járosi Andor az Erdélyi Egyházmegye esperese lett. Tanulmányozva a német reformmozgalmakat, új evangélikus istentiszteleti rendet dolgozott ki, amelyet 1940 óta – leginkább Kiss Béla kisebb módosításaival – alkalmaz az erdélyi magyar evangélikus egyház. 1938-ban a Barcaságon megjelenő *Evangélikus Élet* szerkesztőbizottsága Járosi Andor kolozsvári evangélikus lelkész teológiai magántanárt választotta meg a bizottság elnökének, „akinek nagy tudása, valamint az a kedvező körülmény, hogy úgy teológiai, mint pedig egyházi életünk teendői körül vallott felfogásában teljesen egyezik a szerkesztőbizottság többi tagjainak felfogásával, határozott biztosíték arra, hogy az *Evangélikus Élet* a jövőben régi irányelveinek bátor vallásával fogja teljesíteni hivatását”³ – adták hírül a munkatársak. Emellett szerkesztője volt a kolozsvári *Keresztyén Igazság* című evangélikus egyházi folyóiratnak. A *Pásztortűz* szerkesztőségi tagja, illetve az *Erdélyi Helikon* munkatársa. Az említett lapokban teológiai dolgozatai mellett számos esszét, könyvismertetőt, színi- és hangversenykritikát közölt.

Amint a későbbiekben kiderül, Járosi Andor különleges tehetséggel nevelte a köré gyűlő fiatalokat. Főleg a vészkorszakban, amint arról Herédi Gusztáv emlékezett meg, akit szintén Járosi pártfogolt, miután árvaságra jutott. „Haladó gondolkodású ember volt. És ellensége a nácizmusnak, természetesen a maga módján, polgárként és papként. [...] Jól emlékszem, hónapokon át nem a hittan tételeit magyarázta nekünk a vallásórákon, hanem történelmi és régészeti, filológiai és kozmogóniai előadásokat tartott az ókor kultúrájáról, s kimutatta, hogy a kaldeusok és a sumérok, az indusok és egyiptomiak mondavilágában miként van jelen a Teremtés, a Paradicsom, az özönvíz s más ismert legendák, tehát az Ószövetség ebben az értelemben kollektív alkotás, egybegyűjtött kincsek tárháza, s hálával tartozunk azoknak, akik lejegyezték, átmentették, megőrizték. Más órákon a fajmítosz tudománytalanságát bizonygatta, elítélte az emberiség felosztását alacsony- és felsőbbrendű fajokra (ekkor tudtam meg, hogy mi sem vagyunk árják), máskor pedig a háború borzalmairól, millió ártatlan élet vagy a kulturális kincsek pusztulásáról beszélt. Persze, mindezt sok esetben vallási alapon fejtegette (»Isten előtt minden ember egyenlő«), mégis, abban az időben 18-20 főnyi diák előtt a nácizmust és tetteit ostromozni – haladó felfogású tanítás volt.”⁴

³ *Evangélikus Élet*, 1938. szeptember 11., 5. p.

⁴ HERÉDI Gusztáv: Az utóélet rezdülései, In: *Korunk évkönyv*, Kolozsvár, 1976, 75. p.

Nem csoda hát, hogy noha a parókia udvarán, az evangélikus iskolában német katonák laktak, a Járosi házaspár egy zsidó kislányt, Annát, Kádár Imre író, színházi rendező, intendáns lányát bújtatta a lakásukban. Továbbá több kolozsvári zsidó lakost segített. Kolozsvár német megszállását követően Járosi Andor számos visszadátumozott hamis keresztlevelet állított ki zsidók részére. Az egykori bújtatott zsidó kislány, későbbi Komlós Gyuláné Kádár Anna nyilatkozata alapján 1998-ban a kolozsvári vegyész mérnök, helytörténész, Lőwy Dániel⁵ Járosi Andort A Világ Igaza cím elnyerésére terjesztette fel. 1999-ben Mordechai Paldiel, a Yad Vashem igazgatója hivatalos levélben közölte, hogy nemcsak Járosi Andornak, hanem feleségének is ítéli a címet, hiszen Kádár Anna megmentésével mindketten kockázatot vállaltak, és megmenekülése mindkettőjük érdeme.

1944-ben Kádár Imrén volt a sor, hogy segítsen az oroszok által elhurcolt Járosi Andornak. Kádár Imre és Tamási Áron is próbált közbenjárni az érdekében, de mindkettőjük fáradozása eredménytelen maradt. Járosi Magyitogorszokban, a fogolytáborban halt meg 1944 karácsonyán, majd tömegsírba temették. A szemtanú Lőrincz László visszaemlékezései arról a napról öt évtizeddel később jelentek meg. „Reggelként a barakkok elé a hóra sorba fektetik a halottakat. Azokat, akik az új napra virradó éjjel haltak meg. Lehet nézni őket, hírt vinni majd róluk, hogy meghaltak. [...] Már csak néhány embernek emlékszem a nevére. Azokét ide írom. Lehet, hogy ez lesz az egyetlen jelentés arról, hogy hol nyugszanak. Földrajzi nevén a szibériai magasalföld mélyén. Járosi Andornak, az észak-erdélyi evangélikus egyház püspöki hatáskörű esperesének halála dátumára is emlékszem, mert 1994⁶ karácsonyának első napján halt meg. Utoljára arról beszélt a világnak, hogy amikor elvitték hazulról, éppen megérett a késői őszibarack a kertjében. Ha ehetne egy pár szemet a barackból, lehet, hogy talpra tudna állni.”⁷

A fenti bevezető gondolatok máris jelzik azt, hogy Járosi Andor a két világháború közötti Erdélynek egy különleges adottságokkal megáldott személyisége volt, nem véletlenül nevezték többen is profétának. Pedig nem is említettem az Erdélyi Magyar Tanács memorandumát Horthy Miklós kormányzóhoz a háborúból történő kiválás ügyében, amelyet 1944. szeptember 9-én Járosi is aláírt, vagy szerteágazó egyházi tevékenységét, amelynek éppen Észak-Erdély visszacsatolása szabott új irányt és lehetőségeket, de korlátokat is. Ezen írás is adalék kíván lenni a Járosi-képhez, leginkább néhány levele kapcsán, amelyet a magyarországi Evangélikus Országos Levéltár⁸ őriz,

⁵ LŐWY Dániel: A Szamos-parti város Wallenbergje, In: GIDÓ Attila (szerk.): *Magyar-zsidó viszony a 20. századi Erdélyben*, Digitális Szövegtár, adatbank.ro, <<http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=227>> (letöltve: 2017. 10. 25.).

⁶ Nyilvánvaló nyomdai hiba, a helyes dátum: 1944.

⁷ LŐRINCZ László: *Szibériai priccseken*, Noran Kiadó, Budapest, 1997, 129–130. p.

⁸ Erdélyi iratgyűjtemény, 5. doboz.

reménykedve abban, hogy az itt közölt dokumentumok már a közeljövőben egy teljes kötetben is megtalálják helyüket.

„Ha egyetlen jelzővel illelhetném, azt mondanám róla: a rejtve működő. Nem én találtam ki rá ezt a jelzőt, én csak legkifejezőbbnek éreztem mindazok közül, melyekkel portréjának elkészítése közben találkoztam. Makkai Sándor nevezte őt rejtve működőnek, mondván róla: »Járosi Andor, a szellemi ember, egyike volt a legérdekesebb és legértékesebb személyiségeknek. Tudományos, irodalmi és művészeti érdeklődése az akkori erdélyi magyar élet egyik, sokszor rejtve működő, de igen hatásos motorjává tette őt. [...] Ezen a téren elsősorban nem írásaival, hanem személyes beszélgetéseivel végzett áldásos segítőmunkát«” – írta édesapjáról leánya, Antal Sándorné Járosi Margit még 2004-ben, halálának 60. évfordulóján.⁹ Csak azt a néhány fennmaradt levelet elolvasva, amelyet Kiss Bélával, Benczúr Lászlóval¹⁰ vagy az igen korán eltávozott fiatal erdélyi lelkésszel, dr. Szász Vilmosttal¹¹ váltott, az derül ki, hogy egy rengeteget dolgozó, igen aktív és termékeny lelkipásztorról, teológiai tanárról, íróról beszélhetünk. Ám éppen a levelei világítanak rá arra, hogy tevékenységét elnagyoltan, leginkább a halála utáni visszaemlékezések tükrében ismerjük. Ráadásul, mint az éppen a levelekből derül ki, igen sok irata, levele elveszett a meghurcoltatás időszakában. A legtöbb ránk maradt írása abból a korból származik, amelyről így vélekedett: „Egyházunk tarthatatlan helyzete, a magyarság méltánytalan kezelése, a gyűlölködésben fogant rendszer megszüntetésének egyetlen módja: az Isten s a közösség igazi igényeit kell keresni, s ne szentnek minősített alkotmány paragrafusait. Meggyőződésem, hogy Isten az egyházközségben nem akar tudni többségről és kisebbségről. Istentelenség hát az ilyen rendszer. Testvérek egymásért egymás mellett élhetnek.” E mondatok a végrendeletéből származnak, a lelkésztől, Reményik „kicsi papjától”, akiről így vallott a költő is:

Általad lett a templom menedékem,
 És vigasztalásom, és otthonom.
 És Te tetted, hogy megértettem én,
 Hogy mégis több az Evangelium,
 Több, mint a leggyönyörűbb költemény.
 (Reményik Sándor: *Az én lelkipásztorom*)

⁹ ANTAL Margit: Rejtve működő, *Művelődés*, 2012/7., 5–7. p.

¹⁰ Benczúr László (1905–2008), előbb evangélikus segédlelkész Cegléden, majd lelkész és püspöki titkár Budapesten.

¹¹ Az erdélyi evangélikusok megkísérelték felvenni a kapcsolatot a finn evangélikus egyházzal. 1936-ban sikerült is ösztöndíjasként kiküldeni a nagy tehetségű fiatal teológust, brassói segédlelkészt, dr. Szász Vilmost, ám útközben megbetegedett, és 1938-ban elhunyt. Az egyházban ma – sajnálatos módon – még a nevét sem említik, munkásságának semmiféle nyoma nincs.

Ha a költői felsoroláshoz még egyet adhatok, akkor az az útmutató lenne. Vezérfonala volt az egymásért élés, a tanítványok, az ifjú lelkészek eligazítása, a lelki támaszuk. Még akkor is, ha neki magának is szüksége lett volna segítségére éppen a két világháború közötti evangélikus egyház tévelygéseinek kezeléséhez. Leginkább ez a tanácsadás, eligazítás világlik ki azokból a levelekből, amelyet az egykori lelkésznek, barátnak, a csernátfalusi Kiss Bélának írt, vagy pedig a későbbi budapesti lelkésznek, Benczúr Lászlónak, akivel a család is tartotta a kapcsolatot Járosi Andor halála után. A levelekben számtalan olyan felvetés, gondolat, beszámoló van – főleg a Kiss Bélához írottakban –, amelyek komoly egyháztörténeti kutatás és magyarázat nélkül nem értelmezhetőek, azaz minden egyházmegyei vagy kerületi ülésre, annak jegyzőkönyveire ki kellene térni, ez azonban szétfeszítené ennek az írásnak a kereteit, illetve a hangsúlyok is eltolódnának. Akárcsak a családjáról írt hosszú-hosszú beszámolókkal. A teológiai szakirodalom felsorolása szintén nem releváns egy olyan olvasó számára, akinek ez a terület ismeretlen. Éppen ezért, e Járosi-leveleknek többnyire csak egy-egy részét válogattam mintegy forrásközlésként, alig egy-kettő akadt, amelyet teljes egészében közlök. A részemről ismert tanulmányokban ezekből nem olvastam, így úgy gondolom, hogy az Evangélikus Országos Levéltár iratanyaga minden Járosi-kutatónak nyújthat új szempontokat (magam is számtalan kérdést fogalmaztam meg az egyházkerület, a bukaresti gyülekezet kialakulása, a két háború közötti egyházi élet kutatásának kapcsán), illetve éppen a levelek tartalma adhat még támpontot Járosi Andor írásainak összegyűjtéséhez, egy majdani hiánypótló kötet megszerkesztéséhez.

*

Felvetődik a kérdés, hogy miként kerültek Járosi Andor *Kiss Bélához* íródott levelei a Járosi-hagyatékba. Mint kiderült, özvegy Kiss Béláné Füzessy Irén¹² halála után, 2004-ban találta meg a leveleket fiuk, Kiss Béla, és ő adta át Antal Sándorné Járosi Margitnak, Járosi Andor lányának, aki azután eljuttatta azokat az Evangélikus Országos Levéltárnak Budapestre.¹³

Kvár.¹⁴ 1930. VII. 21.

Kedves Bélám!

Hosszú leveledet megkaptam, s ma már abban a hiszemben írok, hogy nyomott hangulatodnak talán vége van. Nagyon-nagyon jólesett bizal-

¹² Ő volt az erdélyi protestánsok első felszentelt női lelkésze. Eredetileg református vallású volt, de férjhez menetele után evangélikus hitre tért, és mindenben méltó segítőtársa volt dr. Kiss Bélának.

¹³ Ami a közlés módját illeti: igyekeztem betűhíven közölni, de kijavítva a nyilvánvaló betűhibákat vagy azokat, amelyek az érthetőséget zavarhatják. Helyenként, ahol a szöveg igényes igényelte, a mai helyesírás szabályai szerint javítottam.

¹⁴ Kvár. = Kolozsvár.

mas leveled, bár sok minden elszomorított benne. Legelső sorban az, hogy ezt a kitélt találtam benne: „itt templomba nem tudok menni”. A templomba Istenhez még a gyülekezettel együtt. Tehát, ha van is valami Keszler¹⁵ és közötted, ezen itt túl kell tenni magad. Templomba nem a papért megyünk, de az Igéért, énekért, imádságért, gyülekezetért. [...]

Ami magatartásodat illeti. Kevés kritika más és mások felett, sok önkritika. Ne személyeket, de ügyet nézz! Amíg elhelyezkedsz, addig is dolgozz komolyan. Ha elhelyezkedtél, úgy pontosan szabd ki órarendedet minden órára, ehhez ragaszkodj, a hivatalos ügyekben légy nagyon korrekt. Minden iratot azonnal intézzél el, és mindenre azonnal válaszolj!

A főesperes káplán¹⁶ felől érdeklődött. Legalább karácsonyig szeretne valakit. [...] Azt ajánlottam neki, hogy vegyen téged főesperesi káplánnak, s te szolgálj be Csernátfalun is, mint az ő megbízottja. Ha sok munkát is jelent, de ha megfelelnél, ez tisztességes dolog lesz. Akárhogy is lesz: amíg segédlelkész leszel, addig nincs saját programod. Magadtól ne csinálj semmit, csak rendelkezésre. Főnök előtt meg kell hajolni! Rajtad csak az forduljon, hogy amit rád bíznak, jól végezd el, lelkiismeretesen.

1930. aug. 11.

A mellékelt, Harnackról¹⁷ szóló cikket Imre bácsi¹⁸ megbízásából küldöm, hogy fordítsd le az Út¹⁹ számára. A cikket Erich Subey [!]²⁰ berlini egyetemi tanár írta, s tulajdonképpen részlet egy egyetemi em-

- ¹⁵ Kessler Ede bácsfalusi lelkész. Hogy mi lehetett az ellenézés oka, arra semmiféle utalás nincs. Kiss Béla édesapja, id. Kiss Béla bácsfalusi lelkész volt, akárcsak dédapja is. Így a levélírás idején Kiss Béla még bácsfalusi egyháztagnak számított.
- ¹⁶ Abban az évben a főesperes Nikodémusz Károly brassói lelkész volt. (Ma már a káplán helyett egyértelműen a segédlelkész megnevezést használják az evangélikusok, a káplán elsősorban katolikus terminológiaként maradt meg.)
- ¹⁷ Adolf von Harnack német evangélikus teológus (1851–1930), az ókeresztény irodalom történetének megírója (*Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, 1893–1903), illetve *A kereszténység missziója és elterjedése az első három évszázadban* (*Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, 1902) mű szerzője. Szerteágazó munkásságának részeként fontos még kiemelni a háromkötetes dogmatörténetét (*Lehrbuch der Dogmengeschichte*, I–III., 1886–1890).
- ¹⁸ Imre Lajos (1888–1974) református lelkész, pedagógiai szakíró, szerkesztő. 1921–1948 között a gyakorlati teológia professzora Kolozsváron, közben (1945–1947) a Bolyai Tudományegyetem pedagógiai tanszékének professzora és a tanárképző intézet igazgatója. Az *Ifjú Erdély* főmunkatársa (1930–1940), Az *Út* című havi folyóiratot szerkesztette 1923 és 1944 között.
- ¹⁹ Az *Út* református egyházi folyóirat, melyet 1915-ben indítottak Kolozsváron. Főszerkesztője Ravasz László volt, Ravasz Magyarországra távozása, illetve az 1919-es összeomlás miatt megjelenése szünetelt, 1923 tavaszán indította újra Imre Lajos, Makkai Sándor és Tavasz Sándor.
- ²⁰ A leveleket ifj. Kiss Béla gépelte, aki nem mindig tudta kiolvasni Járosi olykor egybefolyó betűit. A név helyesen: Erich Seeberg (1888–1945) teológus, egyháztörténész.

lékbeszédéből. Nekem Dr. Lakatos²¹ újságíró barátom hozta, aki félre szokta tenni az ilyen cikket a Frankfurter- és Vorsicht Zeitungból. Elvittem azzal Imre bácsihoz, hogy jó lenne az Útba és jó lenne, ha te fordítanád. Te pedig bizonyára örvendezni fogsz neki, hiszen az ilyen fordítás út az Útba és Imre bácsi szívéhez. [...] Szóval 10 napon belül kérem én a cikket. Átnézem, s visszaküldöm átjavítva, elküldöd egy levélben, melyben felajánlod szolgálatodat Imre bácsinak. Így ő bizonyára válaszolni fog és akkor lesz egy erős kapcsolódás hozzá s a theol. tudományhoz.

1931. VII. 7.

Sürgönyöd volt az első, melyet távolból kaptam – hálás örömmel. Leveledre sem válaszoltam még, pedig nagyon bántott, de annyira befogott voltam, június 7-ig tanítás stb. mellett konfirmáció, megfeszített munkájú tanulás... No, de mindenem túl vagyok a jó Isten kegyelméből. Tudományos kérdéseidről szóban beszélgetünk, ha lemegyek majd augusztusban. Most csak ennyit. Elmegyek Tavaszy bácsihoz,²² s megkérem, hogy jelölje ki a szisztematikai olvasmányokat számodra. Jó lenne rendszeresen dolgozni, s aztán pár év múlva letenni vizsgáidat. Én megkezdtem a sort. Sokat ne búsulj róla, hanem dolgozz tovább is szorgalmasan. Csak kis füzetekre ne pocsékolj idődet!

Kvár., 1931. XII. 5.

Elfoglaltságom: órák, istentiszteletek, nőegyleti gyűlések (karácsony előtt), gyűlések, mához egy hétre halasztottam a Székely társaságbeli²³ előadásomat: az 1918 utáni erdélyi irodalom kialakulása (Erdélyi Szemle, Pásztortűz, Napkelet, írók, tudósok stb.), mert képtelen voltam elkészülni, azután vasárnap de. 11-kor prédikálok a teológián, miután beállítottak a sorba, du. a mi templomunkban, közben Helikonnak írtam cik-

²¹ Dr. Lakatos Imre (1882–1944), orvos, újságíró, esszéíró, az *Ellenzék* című kolozsvári napilap külpolitikai rovatvezetője, rövid ideig az *Erdélyi Helikon* szerkesztője. Az első világháború idején Franciaországban Kuncz Aladárral volt internálótáborban, 1944-ben Auschwitzba deportálták.

²² Tavaszy Sándor (1888–1951) református teológus és filozófus. A kolozsvári református teológiai tanulmányait a berlini és jénai egyetemeken folytatta. Hazatérése után 1910-től a Református Teológia tanára, később igazgatója. 1913-tól püspöki titkár, 1935-től püspökhelyettes volt. Több folyóirat (*Református Szemle*, *Pásztortűz*, *Az Út* stb.) szerkesztésében vett részt, az *Erdélyi Helikon*nak pedig a főmunkatársa volt. 1923-tól ő szerkesztette az *Út Könyvtára* című sorozatot. Filozófiai írásaiban az egzisztencializmust ötvözte a kisebbségi etikával.

²³ Minden bizonnyal a Kolozsvári Székely Társaságra utal, amelyet az 1900-as évek elején alapítottak, mint oly sok székely társaságot vagy együletet szerte Erdélyben, de még a mai Magyarország területén is, amelyeknek célja a székelyek segítése volt.

ket,²⁴ most sürget Császár²⁵ a Pásztortűzbe, közben foglalkoztat Brandt Józsi²⁶ katonaugye, ki most szigorlatozik, s így nem vonult be nov. 1-én a kellő időben. Azt se tudjuk, mi lesz vele. Fiainkkal²⁷ is sok a baj: szeretetlenség, meg nem értés, egymás meg nem becsülése és sorakoztathatnék fel még sok mindent. »Generális« gyűlést kellett tartanom, ahol szidtam, komiszkodtam, túlmentem a határon, aztán könyörögtem. [...]

Küldök egy kis könyvet olvasgatni. Ebéd után vagy lefekvéskor 2-3 lapot: valószínűleg neked is orvosság lesz. Az Út nov. számában írtam róla: Latuzen: Vater und Seelsorger.²⁸ Hogy vagy munkáddal? Jó lenne, ha váltógazdaságként foglalkoznál szociográfiai kérdésekkel. Demeternek jelent meg egy szociográfiai kérdőív-könyve az Erdélyi fiatalokról,²⁹ 30-40 leu, szívesen elküldetném, illetve levinnék a fiúk. Nagyon jó lenne szociális szempontból feldolgozni faludat.³⁰ Megnyitja a szemet sok olyasmire, ami döntően befolyásolja a falu s egyházak életét. Isten földi viszonylatba állított be, s az anyagi lehetőségekkel kell foglalkoznunk. A. M.³¹ esete figyelmeztet, hogy mit jelent a bols. kommunizmus. Itt a fiatalok, Magyar-Németország, egyetemi hallgatók is bolsevisták, kommunisták, szocialisták. Miért, s hogy függ ez össze egyház-, vallásgyűlölettel, osztályharccal, mi a mi feladatunk stb. Ennek utána kell nagyon nézni. Így reálisabb is teszi nézésedet más téren is. Szeretném, ha írnál erről. Tanulságai jórésze eltolódott tőlem és munkámtól. Fájdalmas beismerés, de ez a helyzet.

Kvár. 1932. XI. 14.

Csendesen, sok munka között elégedélünk. A rendes napi adagon kívül: halottak vasárnapján, tehát 20-án szolgálók, 27-én advent úrvacsorával,

²⁴ A keltezés után megjelent első Járosi-cikk címe: *Mint oldott kéve. Sárközi György regénye.* L.: *Erdélyi Helikon*, 1932, 142–143. p.

²⁵ Császár Károly (1887–1968) irodalomtörténész, esztéta, szerkesztő, a *Pásztortűz* felelős szerkesztője.

²⁶ Úgy vélem, hogy a feleség rokona lehet.

²⁷ Az evangélikus teológusokra utalhat.

²⁸ Latuzen: atya- és lelkigondozó (német). Latuzen (Lathusen) az alapító föld-birtokoscsalád nyomán Laatzén szászországi település egykori neve, az ottani bencés kolostor/apátság (Marienrode) fontos szászországi egyházi intézmény volt a korai újkorban; 1580-ban a Lathusen család lemondott a település birtokjogáról az apátság javára.

²⁹ Demeter Béla (1910–1952) újságíró, politikus. Az Erdélyi Fiatalok Falu-füzetei sorozatában jelent meg 110 kérdést tartalmazó *Hogyan tanulmányozzam a falu életét?* címmel szociográfiai útmutatója a falumunkások számára (Kolozsvár, 1931). Járosi Andor az *Erdélyi Helikon* 1932/3. számában ismertette a könyvet (211. p.).

³⁰ A későbbiekben ennek a tanácsnak nyomát is találjuk Kiss Béla munkásságában. Az *Evangélikus Életben* egész sorozata jelent meg a hétfalusi csángók életéről, helyzetéről.

³¹ Egyéb támpont híján nem sikerült azonosítanom.

közben 18-án ifjúsági imahét, azután theol. IKÉ-nek³² előadás: Az ifjúság és kollektív életformák. Ha igaz, akkor még Sopronba is el fogok menni Maksay Bercivel³³ és Reményik Sándorral Pásztortűz-estre.³⁴ Ma írtam ebben az ügyben Deák Jánosnak.³⁵ [...] Dec. 1–7-e között lennénk künn. Ottani előadásom lenne: Az erdélyi irodalom. Gondolat: úgy bemutatni az erdélyi irodalmat, mint az ittmaradtak irodalmát. Így hozom ki a problémákat: írókat, szemléltetve példákkal. Ha szolgálok vele egy lelki közösségnek és szegény Pásztortűznek, bizony jó lesz!

1933. jan. 9.

A MKDSz (Viktor Jánoséké)³⁶ részéről Schulek fiatal lelkész³⁷ írt, hogy szívesen látnak két embert febr. 1-én kezdődő konferenciájukon. Egyiknek kedvezményes jegyet határtól határig és teljes ellátást biztosítanak. Theol[ógus]ról lenne szó, vagy olyan fiatalról, aki innen Kvárról került ki. Rád gondoltam. Engem feltétlenül hívnak a konferencia után Győrbe is valami lelkészkonferenciára, oda is átnézhetnénk. Írd meg, hogy január végéig szerezhetsz-e útlevelet, s kimehetsz-e, illetve jöhetsz-e velem. Én magamról gondoskodom, s így igénybe veheted a kedvezményeket. Mindenesetre nagy jelentőségű volna a dolog: az evangéliumi szellemű fiatal papsággal vennénk fel a kapcsolatot, többek között a legkiválóbbal: Túróczyval,³⁸ ki győri pap. Diák, anyaháza stb.-je van. Győrben van Kapy püspök.³⁹ A pesti konferencián bizonyára ott vannak: Deák, Podmaniczky.⁴⁰ Mindenesetre

³² IKE = Ifjúsági Keresztény Egyesület; ökumenikus szellemben működő református diákegyesület Erdélyben 1921 és 1948 között.

³³ Maksay Albert (1897–1971) költő, író, műfordító, református lelkész, teológiai szakíró, a kolozsvári teológia tanára.

³⁴ A soproni Evangélikus Hittudományi Karon került sor az eseményre.

³⁵ Dr. Deák János, a soproni Evangélikus Hittudományi Kar professzora.

³⁶ Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség (MEKDSZ), utazó titkára Victor János (1888–1954) református lelkész, később teológiai tanár, szerkesztő.

³⁷ Schulek Tibor (1904–1989) evangélikus lelkész, irodalomtörténész; a kommunista korszakban megfosztották palástjától.

³⁸ Túróczy Zoltán (1893–1971) evangélikus lelkész, 1939-től a Tiszai Evangélikus Egyházkerület püspöke. 1945 után a hatalom börtönbe zárta, majd szabadlábra helyezése után 1948-ban kegyelmi úton megszüntették a vele szembeni bűnvádi eljárást. A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület még abban az évben püspökké választotta. Szintén 1948-ban Mády Zoltán dunáninneni egyházkerületi felügyelővel együtt ő írta alá az evangélikus egyház képviselőjében az állammal kötött egyezményt. Állami nyomásra 1952-ben nyugdíjazták, azonban 1957-ben az Északi Evangélikus Egyházkerület gyülekezeti püspökké választották, majd még az év decemberben újra állami nyomásra félreállították.

³⁹ Kapi Béla (1879–1957) evangélikus püspök, egyházi író.

⁴⁰ Podmaniczky Pál báró (1885–1949) evangélikus teológus, lelkész, teológiai tanár, író és lapszerkesztő.

gondolkozz, s ha lehet, menjünk. Én jan. 20-ig döntök. Jó lenne, ha postafordultával írnál. Nálam nemcsak anyagilag nehéz a kérdés, hanem idő szempontjából is. Január 22-én Istentisztelet, 15-én itthon, 19-én magyar is, február 7-én a Theol. Konferencián előadás, közben Helikonnak két nehéz cikket⁴¹ ígértem, úgyhogy nyakig vagyok a munkában. De a felajánlott kapcsolatot elszalajtani, ha csak „bittere Not”⁴² nem készítek, nem szeretném. Így nagyon várom válaszodat. Útlevelet mindenestre szerezz, illetve a lépéseket indítsd meg.

Kvár, 1933. VI. 19.

Ez évben nagyon sok bajom van. Családban, gyülekezetben, emberek között, anyagiak, munkában. Halálosan fáradt vagyok. Néha azt hiszem, hogy már nem is bírom tovább. Múlt hét: Frint bácsiék,⁴³ 2 vizsga, papszentelés pénteken, szombaton vallásvizsgám, vasárnap de. itthon szolgáltam, délután Tordán konfirmáltam, s ez így megy tovább.

[Dátum nélkül]

Hála a jó Istennek, egészséges vagyok, öröm a munka, hiszen minden munka szolgálat. Sokat olvasok. A Frick Ottója⁴⁴ nagyon szép, most Tavaszty bácsi olvassa. T. dogmatikája most készült el a nyomdában,⁴⁵ nagyon szép kiállítású és nagyon tartalmas. Boldog ember, hogy nemcsak agya van, de pénze is kiadni. Én is dolgozom tovább a könyvön, hogy mikor tudom kiadni, bizonytalan, pedig jó lenne.⁴⁶ Most már lesz prédikációm is egy kis kötetnyi. Terv is lenne ehhez-ahhoz – csak pénz nincs.

Kolozsvár, 1938. jún. 30.

Teológiai magántanárságod ügyében többszörös megbeszélést folytattam Gönczy Lajossal,⁴⁷ Imre Lajossal, Tavaszty Sándorral. Gönczyvel való utolsó megbeszélésem alapján jelentem, hogy a dolgoza-

⁴¹ Járosi 1933-ban nem közölt írást az *Erdélyi Helikonban*.

⁴² Kegyetlen szükség.

⁴³ Frint Lajos (1850–1940) aradi lelkész, a Romániai Evangélikus-Lutheránus Egyház első szuperintendense, miután a román kormány 1926. december 22-én hozzájárult, hogy Arad székhellyel megalakuljon a Romániai Zsinatpresbiteri Evangélikus Egyházkerület, és választhasson szuperintendenst és felügyelőt.

⁴⁴ Heinrich Fick (1893–1952) német evangélikus teológus munkája Rudolf Otto (1869–1937) német evangélikus teológusról, filozófusról, összehasonlító vallástörténészről.

⁴⁵ Elképzelhető, hogy a levél 1932-ből származik, lévén, hogy Tavaszty Sándor *Református keresztyén dogmatika* című kötete, amelyre utal, abban az évben jelent meg.

⁴⁶ Járosi Andornak egyetlen könyve jelent meg, a magántanári dolgozata: *A német liturgiái reformmozgalmak* címmel (Teológiai tanulmányok 28., Debrecen, 1933).

⁴⁷ Gönczy Lajos (1889–1986), a kolozsvári teológiai fakultás tanára, gyakorlati teológus.

totat⁴⁸ a legrövidebb idő alatt ki kell nyomtatni. Négy, legfeljebb öt ív terjedelmű legyen, de lehetőleg az öt ív legyen irányadó, ennél több ne legyen. Gönczy az idő kedvéért a dolgozatod kiosztásában nem várja be a hivatalos utat, hanem kiosztja dolgozatodat az illetékes szaktanároknak. Azért ilyen sürgős az ügy, mert a tanároknak most lesz idejük dolgozatodat elolvasni, miután a nyár második felében Tavaszy el van foglalva, viszont a másik kettőnek, aki még referátum céljából megkapja, a kérdés irodalmának utána kell néznie. Könnyebbség kedvéért nemcsak a Te vizsgádat függetleníjük a református szokásos őszi vizsgáktól, hanem a Jónásék⁴⁹ vizsgáit is. De erről egyelőre senkinek sem kell tudni. Ez azt jelenti, hogy az összes lutheránus vizsgák Teéretted egy másik időpontban, de október hó folyamán lesznek, így időnk van a kötelező terminusokat szigorúan betartani. Mint látod, Gönczy a lehetőségek határain is túlmegy ügyünkben. Ha valami kérdésed van, kérlek, azonnal válaszolj. Mellékesen jegyzem meg, hogy dolgozatodra ne írd rája, hogy magántanári disszertáció, s amennyiben egy utószóban megemlékezel arról, hogy dolgozatod megírásában az itteni viszonyokat tekintve a Ref. Teol. Fakultás tanári kara, a könyvtár, de elsősorban Tavaszy Sándor segítségére volt, feltétlenül meg kell emlékezned arról, hogy minden evangélikus teológusnevelésnek a lehetőségét a szuperintendencia, annak szuperintendense, Frint Lajos és felügyelője, Józászhelyi Purgly László biztosítja. Ne vedd szerénytelenségnek, ha a magam nevét megemlíteni kérem. Nem nekem van szükségem rá, hanem kifelé teológusképzésünknek, igazolva vele azt, hogy a szuperintendencia igyekszik a lutheránus érdekeket a teol. tanári karral együtt és velük egyetértőleg biztosítani, bár a szuperintendencia is, és a tanári kar is a teol. fakultás tudományos jellegét felekezeten felülállóan tudja. De amennyiben erről írsz, és jó lenne írni, kérlek, a szövegezést küldd el nekem nyomtatás előtt.

A mellékelt levél szerint, melyet postafordultával Marosvécsre⁵⁰ várok, július 12-re igyekszem le Aradra vagy Sofronyára, vagy mind a kettőre, és akkor szóval intézem el magántanári vizsgádnak technikai részét. Egyelőre egy sort sem írtam, nehogy valaki felekezeti szempontokat dobjon be ez ügybe. Miután délben utazom a helikoni találkozóra, és már 10 óra van, s nekem egy sereg ügyem még elintézendő, levelem befejezem. Debreceni utad ügyében megbízásomból s rám való hivatkozással fordulj Dr.

⁴⁸ Dr. Kiss Béla dolgozatának címe: *A theologia naturalis problémája*. 1940-ben jelent meg Brassóban. Magántanári disszertációját szintén abban az évben védte meg.

⁴⁹ Az evangélikus teológusok.

⁵⁰ Járosi a helikoni írók Kemény János marosvécsi kastélyában minden évben megrendezett találkozására készült.

György Lajos egyetemi magántanár úrhoz⁵¹ (Cluj, Str. I. G. Duca 10⁵²) felvilágosítást kérve ajánlott levélben, hogy az én megbízásomból kéred ezt, ez az Ő határozott kívánsága. De azt is azonnal tegyed.

Címem: július 3-ig Brâncovenesti, jud. Mureș⁵³ Br. Kemény János úr őméltóságánál.

Kvár. 1938. XI. 18.

Kedves Bélám!

Alighogy elváltunk, íme, máris írok. Oly rövid volt aradi együttlétünk, hogy beszélgetésre megint nem volt elég időnk. Nagyon sietek e pár sorral; szeretnék megnyugtatón és higgadtan írni, azért is, hogy Benned oldjak fel nagyon-nagyon sok keserúséget és méltatlankodást, de azért is, hogy együtt keressünk kiutat a történetekből. Nem tudom elmondani, hogy milyen keserúséggel jöttem el Aradról. Varsándtól a hosszú úton egyedül jöve, újra meg újra rekonstruáltam az eseményeket, szituációkat. Nagyon sok keserves napom volt életemben, de ilyen még alig. Hogy mérgezett volt az atmoszféra, azt tudjuk, hogy minek lehet köszönni. De hogy az emberek hogy lepleződtek le, s hónapokon, heteken tartogatott, rejtegetett s tisztult indulatok hogy robbantak ki – erre nem számítottam. Talán csodálkozol most is, hogy két esetben is tanácsoltam: hagyd, ne szólj. De hidd el, ilyen légkörben, amely magával sodorja az embert, beláthatatlan utakra viszi, jobb hallgatni, és sok mindent tanulva más útra indulni.⁵⁴ Nos, erről szeretnék írni.

1. Két-három napon belül írok Siposnak.⁵⁵ Mint a liturgiai reform előkészítésének megbízottja, kérem fogom, hogy az ünnepek elteltével kezdjük meg munkánkat. Január 1-i vasárnap van. Másodikán utazhatom én is, de mások is. Kedden, tehát harmadikán kérem a lit[urgiai]. reformértekezlet összehívását. 3–4–5 lenne az a három nap, melyen előkészülhetnénk. A tervet is előkészítem. Minél többünknek kell dolgoznunk. Megkérem Sipost, hogy a különböző műveket már most adja ki, s referátumokat kérjen a gyűlésre. Pl. Bíró Laci elvitte Jánossy könyvét:⁵⁶ dolgozza fel, ismertesse. Dénes Béla ismeri, meg is van neki Asmussen

⁵¹ Dr. György Lajos (1890–1950) irodalomtörténész, bibliográfus, szerkesztő.

⁵² Kolozsvár, I. G. Duca utca 10. (román).

⁵³ Marosvécs, Maros megye (román).

⁵⁴ Az egyházkerületi ülésen történetekre jegyzőkönyvek tükrében kellene kitérnem, amittől most azonban eltekintek, csak annyit jegyezve meg, hogy az ülés sarkalatos pontja a liturgiai reform volt. Az említett részt csak a feszültségek, illetve viszonyulások miatt hagytam a levélben.

⁵⁵ Sipos András hosszúfalusi lelkész, a Brassói egyházmegye akkori esperese.

⁵⁶ JÁNOSY Lajos: *Az evangélikus liturgia megújítása történeti és elvi alapon*, Hornyászký Viktor R.-T. M. Kir. Udv. Könyvnyomda, Budapest, 1932.

könyve,⁵⁷ ő azt dolgozza fel, Sipos ismertesse a mostani brassói egyházközségek istentiszteleti rendjét, Raduch Gyurkát kérném, hogy a Raffay-féle rendet és agendát,⁵⁸ dolgozatom eredményeit vonja le stb. Rád gondoltam, hogy a berneucheni agendát⁵⁹ ismertesd stb. A pontos tervet kidolgozva küldöm Siposnak. Úgy gondoltam, hogy a Bánsági egyházmegyét fel kell kérni egy-egy képviselővel való képviseltetésre. Gondoltam, hogy így lehetne Dénest, Essiget, Rédeyt bevinni.

2. Úgy gondoltam, hogy a vasárnapi iskolai ügyet is itt kell lebonyolítani, s így Argay⁶⁰ is fel fog jönni. Ezekkel kapcsolatban elővesszük a Luther-Szövetség stb., nőszövetséget.⁶¹ Itt a fiatalok többségben vannak, s egyszerűen javaslatokat készítünk az elnökség számára. Meg vagyok győződve róla, hogy ezzel a módszerrel, a mi összefogásunkkal fog menni az ügy. Huszonhatodika és dec. 4-ike között 2-3 napra igyekszem lemenni hozzátok, s akkor meg is beszéljük az ügyeket.

3. A lap számára⁶² kérjétek a gyűlésről a főjegyzőtől cikket. Írjatok, képet hozzatok a hosszúfalusi iskoláról. Adventi írást keddre küldök. Karácsonyi számba kérek Reményiktől verset. Biztasd a fiúkat, hogy ne csüggedjenek el. Kerekes Jani tegnap itt volt, hívásra Ő is átjön. Biztos át fog jönni Rigó⁶³ is januárban.

Kedves Béla! A ker. gyűlés összetétele olyan, hogy ott nem lehet sok mindennek érvényt szerezni. De lehet utakat keresni. Hála [Istennek (?)] a csüggedés helyett most van kedv és bizakodás.

Nagy-nagy szeretettel ölel mindnyájatokat

Andor

*

⁵⁷ Hans Asmussen (1898–1968) német evangélikus teológus. 1936–1937-ben jelent meg háromkötetes munkája az istentiszteletről *Gottesdienstlehre* [Istentisztelettan] címmel. A témát tekintve, erre a könyvre utalhatott Járosi.

⁵⁸ Raffay Sándor (1886–1947) evangélikus teológiai akadémiai tanár, evangélikus püspök, felsőházi tag, egyházi író, teológus, költő, műfordító, hittudós. A magyar gyülekezetek az 1886-os szász országos evangélikus egyháztól való elszakadást követően az ő agendáját használták.

⁵⁹ HEITMANN, Ludwig – RITTER, Karl Bernhard – STÄHLIN, Wilhelm (szerk.): *Der Deutsche Dom. Die Ordnung der Deutschen Messe*, Zweite, neu bearbeitete Auflage, Johannes Stauda-Verlag, Kassel, [1937]. A berneucheni (ma Barnówko, Lengyelország) község az egyház megújulását célozta, amelynek része volt a liturgiai reform is.

⁶⁰ Argay György (1893–1974) későbbi püspök, aki Frint Lajost váltotta, és az ő idejében került a szuperintendencia Kolozsvárra.

⁶¹ A korabeli időszakban az egyházban is fontos szerepet kaptak a szövetségek. A nőszövetség a gyülekezeti munkában segített, míg a Luther Szövetség célja a hitelvek elmélyítése, de a tudományos és ismeretterjesztő munka is.

⁶² *Evangélikus Élet* (1936–1943), kiadóhivatal: Bácsfalu.

⁶³ Az említettek a romániai magyar evangélikus egyház akkori lelkészei.

A másik levélcsokor címzettje *Benczúr László*. Amikor 1949-ben a magyarországi *Lelkipásztor* hasábjain megemlékeztek Járosi Andorról, Benczúr igen hosszan írt „Andor bácsiról”, akinek személyes kisugárzása készítette őt és teológustársát, hogy Kolozsvárra menjen egy teológiai félévre: „Erre úgy került sor, hogy 1935 őszén előadásokat tartott Sopronban a teológián; Erdély akkor egy igazabb emberség és magyarság példaképe volt számunkra. Ő pedig ezt az Erdélyt – a titokzatos szót – egészen közel hozta hozzánk előadásaiban és személyében.”⁶⁴ Benczúr László és Koren Emil⁶⁵ életében a kolozsvári félévvel megkezdődött életük döntő szakasza. „S hogy ez kezdődött, az is Andor bácsi személyiségének titkára tartozik” – írta Benczúr.

Hogy ez a kapcsolat mennyire fontos volt tanár és tanítvány számára egyaránt, az a néhány alábbi levélből, levélrészletből tökéletesen körvonalazódik. Járosi igen részletesen beszámolt minden levelében az erdélyi mindennapokról: az egyházi életről, a teológusokról, lelkészekről, irodalomról, művészetről és természetesen a saját családjáról is. Elsősorban azokat a részleteket választottam ezekből a levelekből, amelyek Járosi munkásságára és személyiségére világítanak rá, szintén mintegy forrásközlésként. A forrásanyag másik csoportja a feleség, Brandt Laura és a gyermek, Margit levelei Járosi Andor elhurcolása, illetve halálhíre után.

Kedves jó Lacim!

Drága vigasztaló soraidat⁶⁶ nagyon-nagyon hálás szívvel vettem. És még egyszer köszönöm jószágodat, hogy azon a nehéz éjszakán velem voltál. El nem képzelheted, hogy mit jelentett magam mellett tudni egy minket szerető résztvevő, imádkozó szívet! Anyuskád és jó Édesapád nagyon jól tudták, mikor elengedtek, s helyeselték szíved ösztönszerű jóérzését. A jó Isten áldjon meg minden jószágtokért! [...]

A szabadságomról lemondtam, járok újra be az irodába, dolgozom, olvasgatok. [...] Drága Lacim! Még annyit szerettem volna Veled beszélni! Engedd meg, hogy pár dolgot figyelmedbe ajánljak. Egyszer azt, amit többször mondtam: az ember mások szolgálatáért van a világon! Tedd ezt életterveddé! Oly sok a nyomorúság, s Jézus így akar adni [olvashatatlan]: Máté 25. f[ejezet]! Ha Sopronba visszatérsz: ebben az évben csak a szigorlattal, közvetlen tanulmányokkal foglalkozz. Emellett: Barth⁶⁷

⁶⁴ BENCZÚR László: „Andor bácsi”, *Lelkipásztor*, 1949. december, különszám, 443–450. p.

⁶⁵ Koren Emil (1915–1998) a budavári gyülekezet evangélikus lelkésze, esperes, a hatvanas években az *Evangélikus Élet* főszerkesztője, 1958–1985 között püspökhelyettes. Zsidómentő tevékenységéért 1987-ben vehette át a Világ Igaza-díjat.

⁶⁶ Kisfia elhunytá után.

⁶⁷ Karl Barth (1886–1968) protestáns teológus, a dialektikus teológia kidolgozója. A náciizmus uralomra jutása után a német Hitvalló Egyház mozgalmának elindítója, a Barmeni Hitvallás egyik szövegezője. 12 kötetes egyházi dogmatikája a protestáns hit összegzése.

egy-egy cikkével. Nagyon ajánlom, kutasd fel: Das Worth Gottes und die Theologie című könyvében a Reformierte Lehre,⁶⁸ aztán főképen a prédikációra vonatkozó két cikket. Emellett van egy ilyen című cikk: Biblische Ansichte⁶⁹ – ha jól emlékszem. Ez a kötet sokat fog mutatni Neked. Hiszem, hogy megmaradsz, sőt megerősödsz lutherizmusodban, Isten jó munkát végeztetett Veled itt. Úgy gondolom, hogy azért, mert megengedte Neked ezt a neked kedves félét itt töltened, várja, hogy ennek a gyümölcseit ott értékesítsd. Amint mondtam: ne vitatkozz, de amire eljutottál, azt határozottan hirdesd: ezt nem úgy látom! A viták rendesen nem komoly dolgok. Nem az értelem, meggyőződés beszél bennük, hacsak nem felkészült vitatkozókról van szó, hanem az érzelem és szenvedély. Vitával mást meggyőzni nem lehet. De igyekezz mindent, ami jó, szolgálatkészséggel elfogadtatni. [...]

Sokat imádkozom Érted! Óh, áldjon meg azzal a jó Isten, hogy azt vidd Sopronba, amire ott a változás érdekében van szükség. Magaddal szemben pedig, ha bizalmatlan is vagy, ne légy bizalmatlan az Úristennel szemben. Én tudom, hogy az Úristennek olyan tervei vannak Veled, hogy nem szabad csüggedned, elhagynod Magad. Ő Felszabadított! Ezért érezzék Rajtad, hogy vidám, boldog, bizonyosságban élő ember vagy. Testvéri szeretettel ölellek, csókollak, testvéred Andor.

Kvár, 1936. VIII. 5.

Imre Lajos karácsonyra jelentet meg egy László Dezsővel,⁷⁰ Bíró Sándorral⁷¹ stb. közösen írt lelkipásztori munkakalauzt.⁷² Makay bácsi⁷³ Vásárhelyi János⁷⁴ parókiáján helyettesít, ahová máskülönben Kádár

⁶⁸ Isten szava és a teológia; Megreformált tanítás.

⁶⁹ Bibliai kitekintések.

⁷⁰ László Dezső (1904–1973) társadalomtudományi és egyházi író, szerkesztő. Kolozsváron teológiai magántanár 1937-től, majd 1940 és 1957 között a belvárosi egyházközség lelkipásztora. Országgyűlési képviselő (1941–1944). A Karl Barth nevéhez fűződő újreformátori irányzat képviselője. Az *Erdélyi Fiatalok* folyóirat egyik alapítója, majd a *Kiáltó Szó* című református folyóirat szerkesztője (1941–1944), az *Ifjú Erdély*, a *Pásztortűz*, az *Ellenzék*, az *Erdélyi Múzeum*, a *Székely Nép*, a *Református Szemle* munkatársa.

⁷¹ Bíró Sándor (1907–1975) pedagógus, történetíró. Francia-román-történelem szakos egyetemi, illetve református teológiai tanulmányait Kolozsváron és Párizsban végezte. Az *Erdélyi Fiatalok* egyik alapítója, főmunkatársa. Több cikke és tanulmánya jelent meg az *Ifjú Erdély*, az *Ellenzék*, a *Kiáltó Szó*, a *Keleti Újság* és a *Magyar Nép* hasábjain.

⁷² Imre Lajos nevével fémjelzett lelkipásztori kalauz több is megjelent a harmincas évek második felében, ám a szerzők között nem az említettek szerepelnek. 1936-ból ennek nem találtam nyomát.

⁷³ Minden valószínűséggel Makay Endre református lelkész.

⁷⁴ Vásárhelyi János (1888–1960) erdélyi református lelkész, püspök és egyházi író.

Gézát⁷⁵ nagy harcok árán püspökatyánk bevásárolta abban a remény-ségben, hogy leszereli a főjegyzőválasztás érdekében. Kós Károlyék tervezik a magyarsági színházestéket: Budai Nagy Antal, Tündöklő Jeromos, Kakassy brassói újságíró⁷⁶ és Bánffy Nagy Úr (Attila-dráma) darabjai mennek.⁷⁷ Jób Dániel⁷⁸ és Lantos⁷⁹ itt voltak, és elintéztették az ügyet. Tündöklő Jeromost Isacu szépművészeti felügyelő⁸⁰ (sánta, Ady barátja) betiltotta.⁸¹ Nagy heccek voltak körülötte. A zsidók ma-gukra vették, a Magyar Párt azzal gyanúsította Tamásit, hogy Jeromos = Bethlen György,⁸² a színészt berendelték a Magyar Pártba, kihallgatták (Forgács⁸³). A katolikusok is haragszanak. Újságírók hadakoznak. Szó-val áll a harc keményen. Áronka Tavaszgy bácsihoz a klubban, mikor az egyik főellenség, Olajos Domokos⁸⁴ jön asztalukhoz: Nem bánám ezt a fejet egy hétig magamon hordani! – Tavaszgy bácsi: Hátha a Sulyokét⁸⁵ kellene? – Inkább fej nélkül járnék! A Brassói Lapokat, Néplapot betil-tották. Már két hete nincs lap. 500 ember kenyere vész. Kacsó Sándor⁸⁶ is az utcán van. Indoklás nincs. Szentimrei⁸⁷ Sztánán készül valami téli üdülőhelyből megélni.

1936. XI. 28-án.

⁷⁵ Minden bizonnyal Kádár Géza (1880–1945) református lelkész.

⁷⁶ Kakassy Endre (1903–1963) közíró, szerkesztő, író, irodalomtörténész, műfordító. A *vörös kör* című darbjáról van szó.

⁷⁷ A budapesti Vígszínház 1936–1937-ben erdélyi drámaciklus keretében Kós Károly, Tamási Áron, Kakassy Endre és Bánffy Miklós egy-egy darbjának bemutatását tervezte.

⁷⁸ Jób Dániel (1880–1955) színházi rendező, író, műfordító, újságíró, színházigazgató, ekkor a budapesti Vígszínház művészeti vezetője.

⁷⁹ Lantos Kálmán, a Révai Irodalmi Intézet Részvénytársaság igazgatója.

⁸⁰ Emil Isac (1886–1954) román költő, 1920–1940 között az erdélyi művészet és színház-művészet felügyelője.

⁸¹ Tamási *Tündöklő Jeromos* című darbjának bemutatójáról L.: Járosi cikkét a *Pásztortűz* 1936. évi 21. számában.

⁸² Bethlen György gróf (1888–1968) földbirtokos, politikus, a romániai Országos Magyar Párt elnöke.

⁸³ Forgács Sándor (1890–1944) színész, a *Tündöklő Jeromos* címszerepének alakítója.

⁸⁴ Olajos Domokos (1885–?) szerkesztő, újságíró, egy időben az Országos Magyar Párt kolozsvári tagozatának alelnöke.

⁸⁵ Sulyok István (1891–1945) erdélyi politikus, újságíró, a *Magyar Kisebbség* egyik szerkesztője.

⁸⁶ Kacsó Sándor (1901–1984) szerkesztő, közíró, tanulmányíró. 1923 és 1925 között a *Keleti Újság*, 1925-től 1927-ig az *Újság* munkatársaként dolgozott. Indulásától az *Erdélyi Helikon* munkaközösségének tagja volt, az úgynevezett székely írócsoporthoz tartozott. 1938–1940 között a *Brassói Lapok* főszerkesztője. A lapot a levél írásának idején csak időszakosan tiltották be.

⁸⁷ Szentimrei Jenő (1891–1959) erdélyi magyar költő, író, drámaíró, kritikus, színház-történész, színházigazgató, a helikoni közösségben fejlődött és vált ismertté.

Kedves Lacim!

Ki nem mondhatom, hogy milyen jólesett leveled; igaz, hogy már nagyon vártam is rá. Ha Te sokat gondolsz Erdélyre, mireánk, rám, hidd el, mi is gondolunk mindkettőtökre, s Rád különösen, mert, ha nagyon szeretem Pempyt⁸⁸ is, azért Te ezerszer jobban hozzánőttél a szívemhez. Nagy érdeklődéssel olvastam dolgozatodra vonatkozó soraidat, talán módomban lesz egyszer az egész tanulmányt is elolvasni. [...]

Itt máskülönben már jó néhány hét óta tart a vakáció, mert a Iași-i [olvashatatlan] merénylet⁸⁹ miatt hazakergették az egyetemi városok főiskolás ifjúságát, s így a mieinket is. Boros Lajos s három-négy csehszlovák, jugoszláv⁹⁰ külön igazolványt kaptak, s így maradhattak Kolozsvárt. [...]

Leveled másik részére vonatkozóan. Nem tartom helyesnek tervedet. Neked éppen erre van szükséged, hogy káplánnak menj. Egyévi munka, ahol kénytelen vagy dolgozni, időre rendbehozna. Prédikációíráshoz, kazuáliákhoz⁹¹ segítő könyveket kell használnod, ezek technikailag segítenek. Fel is írom pontosan, hogy rendeld meg Magadnak (én is rendszeresen használom őket): [...⁹²].

Drága Lacim! Kezdetben nem lehet segítség nélkül dolgozni: formát kell kapni, lényegét, s erre az egyetem nem nevelhet, mert nem ez a dolga. Így azonban ezzel a segítséggel feltétlen menni fog. [...]

Semmi esetre ne maradj Sopronban könyvtárosnak!!! Egy évre ki az életbe, és tudományak nem is élni, csak gyakorlatnak, de egész szívvel, és akkor aztán ki a külföldre, s ott tudóskodni. Tudományból csak egyet: ülj neki Heidegger Sein und Zeitjének,⁹³ s ha többet nem, naponként húsz-harminc sort olvass, de azt gondold végig. Vagy olvass Kirkegaardot vagy valaki mást, de csak egyet, és így lassan, teljesen végiggondolva, hogy tanulj gondolkodni. Máskülönben regényt, folyóiratot, jó verseket, de nagyon válogatva stílus szempontjából. Aktualitásra egy évig ne adj semmit. Csak a legjobbat! Babitsot, Illést⁹⁴ stb. Ne törődj azzal, hogy mi mindent kell még. Erre ráérsz. Egy filozófuson, ha átmész, az olyan training, hogy bőven elég. Az Újtestamentumot olvasd görögül. Nagyon keveset tűzz ki, de annál többet sétálj és rágódj.

⁸⁸ Koren Emil evangélikus lelkész beceneve.

⁸⁹ 1937. március 1-jén vasgárdisták merényletet követtek el a jászvásári egyetem rektora, a szélsőjobboldali mozgalmakkal szemben álló Traian Bratu (1875-1940) ellen.

⁹⁰ Minden bizonnyal azok a felvidéki és délvidéki teológusok, akik Kolozsváron tanultak.

⁹¹ Kazuália: a kereszteleés, házasságkötés, temetés alkalmával mondott beszéd.

⁹² Egy oldalon keresztül sorolja a teológiai szakirodalmat, elsősorban német nyelvűt.

⁹³ Azaz Martin Heidegger fő művének, az 1927-ben megjelent *Lét és időnek*.

⁹⁴ Feltehetően Illyés Gyuláról van szó.

Állást föltétlen vállalj! Nincs miért egy évig töprengened s izgatnod Magad és szüleidet. Egy év gyakorlat így, pontos prédikációkészülettel, kazuáliákkal, vallástanítással, irodával s egy kávéskanálnyi tudomány felfrissít, megkeményít. Ami aggodalmadat illeti, drága kis csacsim!: „Hagyjad az Úrra a te utadat, és bizzál benne, majd ő teljesíti.” 37. zs[oltár]. 5. v[ers]. Mikor káplánnak indultam, még úgyabbul aggódtam, mint te. Írni?! Ma is olyan gátlásaim vannak, hogy csuda – az utolsó percig. Akkor „Hát én gyötrődtem, most már tégy velem Uram Isten!”, s megy. S naponta énekel el szívedből: Befiehl du deine Wege,⁹⁵ aztán néha: Ki dolgát csak Istenre hagyja⁹⁶ első versét, s Mind jó, amit Isten tészén...⁹⁷ Gyerekes, amit ajánlok, de rajtam segített. A félszet, Minderwärtigkeitsgefühl⁹⁸ kiénekeltem magamból az Úristen dicsőségére. S még egyet: Aus tiefer Not schreie ich zu Dir (Luther).⁹⁹ Ezt különösen, de ha szíved szerint való is az eleje, annál harsányabban fújjad, Lacikám, a végét. [...]

Drága Anyuskádnak kézcsókom, Édesapádnak tiszteletteljes üdvözetem, Öcsédnek szeretetteljes üdvözetem, Téged ezerszer ölel hűségess testvéred

Járosi Andor

Kvár, 1937. III. 30.

[...]

Még egyszer! Bizzál a jó Istenben, s még egyszer Őbenne, s aztán ha nagyon bízol Benne, akkor Magadban. Én egy pillanatig sem kételkedem afelől, hogy felhasznál. Csak szomorkodva aggodalmaskodik emiatt. Még egyszer 37. zs. 5.!

Karácsony Benő fia felment, de vissza is jött. A legnagyobb utánjárás ellenére is a válasz: visszautasítva. Így Prágába fog menni.¹⁰⁰ Szegény Benő bácsit szörnyen leverte, megalázta ez a visszautasítás. De majd erről egyszer szóval.

⁹⁵ „Hagyjad az Úrra a te útadat.” (37. zsoltár, 5. vers).

⁹⁶ Magyarországi Evangélikus Egyház énekeskönyve, 331. ének.

⁹⁷ Uo., 348. ének.

⁹⁸ Kisebbségi érzés.

⁹⁹ A mélységből kiáltok hozzád, Uram!

¹⁰⁰ Építészmérnöki tanulmányainak megkezdésére. Budapesten is járt egyetemre, és érdekes módon – a zsidótörvények ellenére – Karácsony Benő fia, Klärrmann Ferenc építészmérnöki diplomáját 1943-ban a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem állította ki. Egyébként a fiú is a vészkorszak áldozata, annak ellenére, hogy 1940-ben megkeresztelkedett és református hitre tért. A kereszt-szülei Járosi Andor és Brandt Laura. L.: Tót H. Zsolt: *Széttagosított ösvény. Karácsony Benő élete és műve*, Balassi Kiadó, Budapest, 1994, 18–19. p.

Itt zajlik az élet. Argay újra előtérbe került, viszont Rédey¹⁰¹ és Mátyás¹⁰² kihallgatást kértek Purgly felügyelő úrtól. A szászokkal most tárgyaltak, az eredményt még nem tudom.¹⁰³ De ezekről csak akkor írok, ha már többet tudok. Tamási elnöklete alatt most folyik a Marosvásárhelyi találkozó, 120-150 fiatal vesz részt. László Dezső ostentative¹⁰⁴ lapokban közzétett nyilatkozattal nem ment el. Viszont a klasszikusoktól Balogh Edgárig,¹⁰⁵ tehát a szélsőbalig mindenki ott van. A mieink közül Rédey Károly ment le. Majd a végső határozatot vagy az újságok egyikét kiküldöm. Karácsony Benő zenés vígjátékát okt. 15-én adják.¹⁰⁶ A mozgató szerepet Tompa Pufi¹⁰⁷ játssza. Tegnap beszéltem Tompával, azt mondja, hogy rég nem volt ilyen jó szerepe. A Nyíró-kritikákat olvasom, úgy látom a darab elcsúszott.¹⁰⁸ Minden kritika ózondús fenyveslevegőről beszél, irodalmi értékről... Csak a drámáról nem. Ha a tieid megnézték, kérlek, írd meg véleményüket. Sejtésem rossz.

Kvár 1937. X. 4.

A Pásztortűz! Nagy fába vágtuk fejszénket: a Pásztortűz átalakult havi képes folyóirattá.¹⁰⁹ Afféle erdélyi Tükör¹¹⁰ lesz belőle. Persze, mi nem tudunk olyan ragyogó papírt adni, sem annyi képet, cikkeink is szerényebbek lesznek, de azért csak megleszünk valahogy. Az első szám január vége felé jelenik meg. Tavasz-vezércikk,¹¹¹ Reményik-vers,¹¹² Áprily Tavasz bácsi-turistának dedikált verse,¹¹³ Kovács Laci írt Babits új kötetével kapcsolatosan Babitsról,¹¹⁴ közöljük szegény Kovács

¹⁰¹ Rédey Károly (1872–1952) nagykárolyi evangélikus lelkész, egyházi író, lapszerkesztő.

¹⁰² Mátyás Ernő későbbi pütkererci lelkész.

¹⁰³ A német és a magyar evangélikusok 1940-ig egy gyülekezetet képeztek.

¹⁰⁴ Tüntetően.

¹⁰⁵ Balogh Edgár (1906–1996) publicista, főszerkesztő, egyetemi tanár, 1949-től a Bolyai Tudományegyetem rektora. 1931-ben bekapcsolódott a kommunista mozgalomba.

¹⁰⁶ Karácsony Benő *Rút kiskacsa* című vígjátékát 1937-ben mutatta be a Kolozsvári Magyar Színház.

¹⁰⁷ Tompa Sándor (1903–1969) színész.

¹⁰⁸ Nyíró József *Jézusfaragó ember* című drámáját 1937 októberében mutatta be a budapesti Nemzeti Színház, Németh Antal rendezésében.

¹⁰⁹ A lap anyagi gondokkal küzdött, de szerkesztőváltások is voltak.

¹¹⁰ A *Tükör* képes irodalmi folyóirat, amely 1933 és 1942 között jelent meg Budapesten, szerkesztője Révay József (1881–1970) író, irodalomtörténész, műfordító, klasszika-filológus.

¹¹¹ TAVASZY Sándor: Az irodalom mint nemzeti létforma, *Pásztortűz*, 1938/1–3. szám.

¹¹² REMÉNYIK Sándor: A völgy felett, *Pásztortűz*, 1938/1–3., 36. p.

¹¹³ ÁPRILY Lajos: Veletlen vándorolgotok. Tavasz Sándornak, *Pásztortűz*, 1938/1–3., 3. p.

¹¹⁴ Kovács László (1892–1963) író, szerkesztő, kritikus. Az Erdélyi Szépművéses Céh lektora, az *Erdélyi Helikon* szerkesztője. A cikk címe: *Babits Mihály, a költő* (L.: *Pásztortűz*, 1938/1–3., 4–5. p.).

Jóska¹¹⁵ ([olvashatatlan]) posthumus [!] novelláját, Gy. Szabó¹¹⁶ képeit, magam Robinson-illusztrációkról¹¹⁷ írok, Császár a Kós-Szemlér-Szenczei transzilván vitájáról,¹¹⁸ V. Ziegler¹¹⁹ a japán, kínai tusfestésről adott cikket, Lakatos a „vírus”-ról ír.¹²⁰ Nem is tudom, hogy mi lesz még; mindenesetre „gazdag” lapszemle, színház stb. De majd küldök egy számot, s akkor meglátod.

A Nyíró darabjának¹²¹ itt nem volt igazi sikere, bár itteni viszonylatban sokszor játsszák, a színészek, népek sírtak. A Helikonban nem a szokott kritikus, Kovács L.¹²² írt róla, hanem – erős kritikával – Kádár.¹²³ A Pásztortűzben illő formában én vágtam el.¹²⁴ Mindezek ellenére nagy ünneptetések voltak. Irodalom? Tamási még mindig vajúdik. Regényét másfél éve írja. Reményik Sándor nagyon-nagyon rosszul van már július óta. Egy sort sem írt azóta. Ilyen tartósan súlyos beteg még nem volt. Félünk,

¹¹⁵ Kovács József (1906–1937) erdélyi magyar író, újságíró, kritikus. Nemzedékének egyik legszeleesebb látóköru, európai kitekintésű képviselője; pályájának kiteljesedését korán bekövetkezett halála akadályozta meg. A novella címe: *Mária néni*. Gy. Szabó Béla rajzaival jelent meg (L.: *Pásztortűz*, 1938/1–3., 11–15. p.).

¹¹⁶ Gy. Szabó Béla (1905–1985) erdélyi grafikus.

¹¹⁷ Gyermekkorunk hőse – képekben, *Pásztortűz*, 1938/1–3., 33–36. p.

¹¹⁸ Szemlér Ferenc (1906–1978) ügyvéd, költő, író, műfordító, kritikus. A marosvécsi Helikon írói közé tartozott, 1944–1946-ban Brassóban szerkesztette a Magyar Népi Szövetség *Népi Egység* című napilapját. 1953-tól az *Igaz Szó* szerkesztője volt. Vezető szerepe volt a romániai magyar irodalomban, egy ideig az írószövetség titkára, az *Utunk* és a *Művelődés* szerkesztőbizottsági tagja volt. Szenczei László (1909–1980) publicista, elbeszélő, műfordító, irodalomkritikus, filozófus. Szemlér Ferenc 1937-ben közölte az *Erdélyi Helikonban* (592–604. p.) *Jelszó és Mítosz* című vitairatát, amely az erdélyi irodalom transzilvanista eszményeit bírálta. Kós Károly azonos címmel közölte válaszat még abban az évben (*Erdélyi Helikon*, 1937, 766–770. p.), Szenczei László pedig *A transzilvanizmus és az erdélyi fiatal irodalmi nemzedék problémájához* címmel a *Korunkban* (1938, 65–70. p.) szólott hozzá a kérdéshez. L.: CSÁSZÁR Károly: *Vita a transzilvanizmus körül*, *Pásztortűz*, 1938/1–3., 8–49. p.

¹¹⁹ Vásárhelyi Ziegler Emil (1907–1986) művészeti író, festőművész, grafikus. Reményik Sándor halála után vette át a *Pásztortűz* főszerkesztői tisztségét. 1944 őszén a front elől Budapestre menekült, végül Németországban került nyugati fogságba. Családjával együtt onnan vándorolt ki Ausztráliába. Az *Új erdélyi antológia* (Kolozsvár, 1937) írócsoportjával indult. Művészeti tárgyú cikkeit, tanulmányait az *Erdélyi Helikon*, *Pásztortűz*, *Hitel*, *Láthatár* közölte. Képzőművészként Kolozsváron, majd Budapesten többször is kiállított. A levélben említett cikk címe: *A tus művészei* (L.: *Pásztortűz*, 1938/1–3., 8–10. p.).

¹²⁰ LAKATOS Imre: *A vírus*, *Pásztortűz*, 1938/1–3., 46–47. p.

¹²¹ *A Jézusfaragó embert* 1937 végén Kolozsváron is bemutatták.

¹²² Kovács László.

¹²³ KÁDÁR Imre: *A Jézusfaragó ember*, *Erdélyi Helikon*, 1938/1., 21–24. p.

¹²⁴ JÁROSI Andor: *A Jézusfaragó ember* (Nyíró József havasi drámája), *Pásztortűz*, 1937, 471. p.

nehogy rossz vége legyen. Tavasz bácsi a Szépmíves Céh számára egy vándor-regényt írt.¹²⁵ Pár fejezetet felolvasott nekünk. Torda, Retyezát, Bucsecs stb. Turisztika, földrajz, term.tudomány, művelődéstörténet, bölcsesség és sok minden lesz benne. A fiatalok máskülönben egy antológiát adtak ki Abafáy¹²⁶ (Brassó) bevezetésével egy csomó novella van benne. Szembeállás akart lenni – nem sikeres! Csupa Helikonban, Pásztortűzben megjelent írás, egyedül Vass Albert írt újat, de hát ő olyan Helikonista! Szemlér a Helikonban megállapította, hogy a transzilv[anizmus]. „jelszó és mítosz”. Kós a Helikonban, Szenczei a Korunkban válaszolt. Ez is sok dumát váltott ki. Végül a Baumgarten-díjjal kapcsolatban Kós interjút adott Szentimreinek, mire a Brassói Lapok rájött: „a fiatalok fogják be a szájukat, s dolgozzanak”. Ez hát a Kós nemzedéki programja.

A teológián minden csendes. Az ötödév tudományos része itthon, a gyakorlati nyár fele künn lesz Csombordon. Tanáraink, diákok szorgoskodnak. Imre Lajos a Helikonba írt egy fejezetet leendő könyvéből: a kisebbségi sors erkölcstana és neveléstanáról.¹²⁷ Nehézkesen ír, de nagyon figyelemreméltón. Sajtó alatt van egy prédikációkötete is, amelyben tanulmányok, dolgok is vannak.¹²⁸ [...]

Munkám sok, segítségem kicsiny. De egészségem, türelmem, jó kedvem van, s így csak elleszünk valahogy.

Kvár, 1938. I. 19.

Kedves Lacikám! Oly régen írtál és oly nagy szeretettel, megértéssel, és én nem jutottam hozzá, hogy tisztességes levélben válaszoljak. Mentegnem nincs mit: a hiba nem a körülményekben van, hanem bennem. De nehéz is a válasz a leveledre. Olyan beszámolóforma van benne, s ezt váltotta ki belőlem is. Maradjunk meg nagyon-nagyon jó barátoknak, és imádkozzunk nagyon-nagyon sokat egymás munkájáért és egymásért. Úgy gondolom, hogy így van szükségünk egymásra.

De olyan nagyon szeretnék többet tudni rólad! Hogy megy az istentisztelet, igehirdetés, tanítás, ifjúsággal való foglalkozás? Otthon hogy

¹²⁵ TAVASZY Sándor: *Erdélyi tetők. Úti élmények és természeti képek*, Erdélyi Szépmíves Céh, Cluj, 1938.

¹²⁶ Abafáy Gusztáv (1901–1995) író, publicista, irodalomtörténész. 1935-től jelentek meg írásai a *Brassói Lapokban*, az *Erdélyi Helikonban*, a *Pásztortűzben* és a *Független Újságban*. 1937-ben Jancsó Elemérrrel és Szemlér Ferencsel közösen szerkesztette az *Új erdélyi antológia* kiadványt. Később a bukaresti Állami Könyvkiadó magyar szerkesztőségének első főszerkesztője lett.

¹²⁷ IMRE Lajos: A kisebbségi élet erkölcstana, *Erdélyi Helikon*, 1938/1., 1–12. p.; 1938/2., 121–131. p.; 1938/3., 169–178. p. A könyv végül nem jelent meg.

¹²⁸ IMRE Lajos: *Hivatás és élet. Elmélkedések, prédikációk, előadások*, Minerva Kiadó, Cluj-Kolozsvár, 1938.

vannak, mit csinálnak, hogy vannak megelégedve Veled, életeddel, munkáddal? [...]

Tanulmányaidra vonatkozóan: központosíts! Engedd meg, hogy adjak útmutatást. Amint beszélgettünk róla, vedd elő a zsoltárokat, és pedig életed egész területén élj velük. És élj bennük. [...] A zsoltárok azért is jók, mert különböző időkben írva, nagy vallástörténeti, Izrael-történeti stb. képet is kapsz. Különböző korokat, hatásokat ismersz meg minden külön munka nélkül. Szóval benne leszel egyszerre mindenben. Csendes órát Lutherrel tarts. Imádkozni: zsoltárral imádkozz. Ha prédikálni kell: keress zsoltárt lehetőleg. Bibliaórákra vedd a zsoltárokat. [...]

Itthon csendesen élünk. A berneucheni agenda hatása alatt egy istentiszteleti rendet terveztem az úrvacsorás istentiszteletekre. Holnapután adventben kezdjük meg. Hogy fog-e menni, nem tudom. A lényeg: egységes istentisztelet, melyen az igehirdetés és szakramentum lutheri elgondolás szerint megkapja a maga helyét. A liturgikus elemek pedig az ógyházé és Lutheré. El fogom küldeni neked, de egy kis időt kérek. Theológusainkkal Luther kisebb-nagyobb műveit olvassuk, eddig: A gyülekezetek istentiszteleti rendjéről,¹²⁹ A német mise,¹³⁰ az iskolaügyben írt könyvecskéjét.¹³¹

Kvár 1938. XI. 25.

Nekem is kijut a munkából. Ma, hétfőn este a diakonisszáknál beszélek, vasárnap délután, mint zeneegyleti elnök egy hangversenyt nyitok, kedden este Erdélyi Múzeumnál beszélek Európáság és művelődésünk címmel. Aztán másnap szolgálok is. Amellett megígértem a Helikonnak, hogy nagyobb tanulmányt írok kedvencemről, Carossáról¹³² [...]. Szóval van munka bőven. Reményik Sándor hol jobban van, hol gyengébben. Tamási Áronka az Ellenzék mellékletét segíti. Íratja László Dezsővel (!) a cikkeket. Nagy Ottó,¹³³ László Dezső igen szép valláskönyveket adtak ki. Ha egy kis pénzem lesz, kiküldöm neked, hogy nézegesd.

De sietek. Csak még egyet! Ha már Hebelstrassen laksz, vedd meg Johann Hebel¹³⁴ bibliai történeteit, a Schatzkästleint. Járj utána csodálatos életének és épülj rajta.

Kolozsvár, 1940. I. 22.

¹²⁹ A gyülekezeti istentisztelet rendjéről (1523).

¹³⁰ A német mise és az istentisztelet rendje (1526).

¹³¹ Luther többször is írt az oktatásról: *Keresztény iskolák állítása* (1524), *A gyermekek iskoláztatása* (1530).

¹³² JÁROSI Andor: Hans Carossa, *Erdélyi Helikon*, 1940/4., 227–230. p.

¹³³ Mindszenti Nagy Ottó (1903–1946) református lelkész, egyházi író, nyelvtörténész. Könyve: *Szent hitünk. Valláskönyv a középiskolák VII. osztálya számára*, Kolozsvár, 1939.

¹³⁴ Johann Peter Hebel (1760–1826) német pedagógus, teológus, író.

Kvár, 1944. szeptember 20.

Kedves, jó Lacikám!

Dr. Mikó Imre országgyűlési képviselő¹³⁵ a holnapi parlamenti ülésre utaztában magával viszi leveletem, hogy nektek feladja. Így hiszem, ha az Úristen megóvja őt, ez úton eljut hozzád e pár sorom, mely mindannyiótokat Isten megőrző oltalmában, jó egészségben, erőben találjon.

Innen a levél fájdalmas körülmények között íródik. Március 19. óta rohamosan megyünk lefelé. Az utolsó nagy fázis az elmúlt hét vége volt, amikor az orosz-román csapatok Tordánál voltak, s kis híja, hogy Kolozsvárra be nem jöttek.¹³⁶ Elképzelheted a szorongást, ami bennünk volt. Már azokban, akik még nem mentek el innen. Mert sokan az események előszelétől érintve elfutottak. Mert ez meg így kezdődött. Először vezérkari tisztjeink indították útnak családjaikat. Omen¹³⁷ – gondoltuk, de kibírjuk. A nyugtalanság azonban mind nagyobb lett. Egyszer csak a tisztviselők családjai is megindultak jó nyaralás után „utónyaralásra”. Ez is ment. A naponkénti légi riasztások miatt indokolt volt. Hogy sokan a bűtort is útnak indították...? De aztán fenyegetővé vált helyzetünk. Megindult Dél-Erdély „lerohanása” pont egy heti titubálás¹³⁸ után, aztán jött Torda elfoglalása. Természetesen nagy ünnepséggel. Zászlókkal mentek át vezető uraink, volt bankett jó kedvvel, bőséggel. Remetei Filep Imre¹³⁹ unitárius, a német-magyar társaság titkára a református (!) nagytemplomban „hatalmas szónoklatot” tartott a pincékből, börtönökből előke-rült „ünneplésre vágyó” tordaiaknak, mások okosan igyekeztek ezer pengőkre cigarettát, borsot, kávé, s egyéb árucikket en grossban¹⁴⁰ vásárolni, eltelve szociális érzéssel, hogy az itteni sokat nélkülöző magyarok többet ne nélkülözzenek. Livius tolla, nem elég a romantika, Tacitusé

¹³⁵ Mikó Imre (1911–1977) jog- és államtudományi író, műfordító, író. 1937-ben országgyűlési képviselővé választották Udvarhely megyében az Országos Magyar Párt színeiben, de a parlamenten kívüli Goga-kormány kinevezése folytán nem kapott igazolást. A második bécsi döntés után az Erdélyi Párt országgyűlési képviselője és vezetőségi tagja. A kisebbségi jogvédelmet szolgálta, s mint az új nemzedék szószólója, mindenkor kapcsolatot tartott fenn a demokratikus értelmiségi körökkel és a baloldallal. 1944 őszén a Kolozsvárról elhurcolt magyar polgári személyek között került szovjet fogságba.

¹³⁶ Ekkor zajlott a tordai csata 1944. szeptember 15. és október 7. között. A csatában a magyar-német seregek közel egy hónapra feltartóztatták a román és szovjet seregeket, megakadályozva azok betörését a magyar fennhatóság alatt levő Észak-Erdélybe.

¹³⁷ Baljós jel.

¹³⁸ Tétovázás.

¹³⁹ Remetei Filep Imre (1915–1970) unitárius lelkész. Magyarországra való települése után 1966–1968 között az unitárius egyház helyettes püspöke volt.

¹⁴⁰ Nagy tételben.

a demoralizáció és aljasság megírására. De hagyom is a jövő történetírókra ezt. Szóval a fordulat is megjött. Itt megakadtunk. A négy székely vármegyét feladták. Mi van Kézdivásárhellyel, Szentgyörggyel, illetve Bothár Vilmostal, Kovács Lacival¹⁴¹ – nem tudom. Úgy hírlik, hogy Sep-siszentgyörgyön László Dezső sógora, Imreh Dezső református papot nevezték ki az oroszok polgármesternek, mások szerint más magyart, a hivatalos nyelv a magyar. Udvarhelyen Nagy Lajos, a székelykeresztúri református pap (fiát ismeritek) lett polgármester. Rigó Jánosról¹⁴² csak annyit hallottunk, hogy mikor Székelyzsomborra beértek a románok, kényszerítették, hogy nyissa ki a Hangyát. Ott ettek-ittak. Volt egy pár nap román, azután a magyarok visszafoglalták Zsombort. Rigó Jánost ellenségei feljelentették, hogy „terített asztallal várta a románokat”, behurcolták a csendőrök Udvarhelyre. Végül is egy képviselő szabadította ki. Sapiienti sat! Mellékesen most bizonyára a románok nyomorgatják, mert „a csendőrök előtt teli pohár a kezében, veszettül táncolva ment Udvarhelyre a felszabadulás örömére”. Na, a románokban is van stílus, bizonyára így van. Volt és lesz! No de vissza! Szóval, a veszélyeztetett Kvárról hirtelen elment a pénzügy, posta, üzletvezetőség stb. stb. Még a vám is meglógott, úgyhogy napokig a városházán sem volt senki. Üzletek bezártak. Édes dal zengett a tájon: „Édes Erdély, itt vagyunk, Ha bajban vagy elhagyunk.”¹⁴³ Maradtunk szaktudás nélkül. A szaktudósok elmentek: ki autón, ki vonaton, kinek hogy tellett rang és pénz szerint. A nagy szaktudósok elől nehezen, a kis szaktudósok tipegve, de rendületlenül. A németek visszaszorították az orosz! És mi itt vagyunk. Most a németek költözködnek az elhagyott lakásokba! Nota bene: a szászokat Észak-Erdélyből a németek ürítették ki. Albertiék is elmentek egy vagonrészben. Mindenük itt maradt, csak ágyneműt, ruhát vihettek. Kváron kb. 8-10 öreg ember maradt, köztük Gärtner bácsi és Hartigék. Hartigék egy unokatestvére jött Bátosról, egy kiürített szász faluból. Az egész falu bent a templomban, megimádkoztak, azután indultak a pap vezetése alatt Dés felé a vasúthoz. Egy szálíg mindenki. Az állatállományt kicsapták a legelőre, lakásukban maradtak a bútorok.

Tegnap Marosvásárhelyről jött Farkas János segédlelkész. Az orosz frontról a délire jövet átszaladt német autók segítségével, ugyanígy jött vissza, hogy innen Tordára menjen. Marosvásárhely: a szaktudomány és kapcsolt részei, a begyulladt erdélyiek elmenekülve egyetlen vezető maradt a különböző papokon kívül, Papp Károly helyettes polgármes-

¹⁴¹ Kovács László a kézdivásárhelyi evangélikus gyülekezet lelkésze, Bothár L. Vilmos pedig felügyelője volt azokban az időkben.

¹⁴² Székelyzsombori evangélikus lelkész.

¹⁴³ Vitéz Somogyvári Gyula *Erdélyi induló* című megzenésített versének parafrázisa.

ter. Nincs polgárőrség, nincs katonaság, nincs hivatal. Az emberek a pincében laknak. A német katonaság és a nép az üzleteket nyitogatja. Senki szólni nem mer. Lakásokat is fosztogatnak. Míg enivaló és bor van, addig nincs baj, de azután...! Farkas szerint az emberek: ha már a szaktudomány elment, jöjjenek az oroszok, csak valami regula legyen. Egyszóval, ha az oroszok nem jönnek, kommunizmus lesz. Kós írt Tamásinak, hogy a kalotaszegi papok közül többen megfutottak. Kvárról Kádár Gézáék¹⁴⁴ (kétágú templom), az unitárius Remetei Filep, Abrudbányai Fikker János¹⁴⁵ (imrédysta¹⁴⁶) mentek el. De a civilek igen megrostálódtak. De elegen maradtunk azért. Szaktudomány hiányában Teleki Béla¹⁴⁷ erdélyi párti képviselők vezére összehívta a magyarság reprezentánsait: püspököktől Nagy István, Demeter János, Balogh Edgár szélsőbalig.¹⁴⁸ Lassan folyik a szervezkedés. Hogy milyen eredménnyel? Egyelőre a szélsőbal ígéri a védelmet osztálykülönbség nélkül. Egyházak előnyben. Az élet gazdagabb, mint a theória. „Zöld az élet aranyfája.”¹⁴⁹ Tamási munkában. A jó magyar Nyíró Pesten! Olajos Domokos elment „papírárt”! Finta Zoltán¹⁵⁰ ki a zsidó cikkeket és a kőműveseket írta – el! Még sok jó magyar. A jó Isten segítse őket.

Itthon megvagyunk. Brandt Józsefék nálunk laknak. Páter Gusztai áldott állapotban lévő feleségét felvive visszajött, már kinn is van a szórványban. Hogy jön haza, nem tudom, mert hallom, hogy Dés, Apahida állomását bombázókkal tönkretették. Opfermann Ernő¹⁵¹ katoná. Schulek Dóra¹⁵² Enyeden volt, talán már otthon van. Szabó bácsi nyugdíjaztatott és elmenekült. Kárpáti bácsi itt maradt. Jászay Károly elment.¹⁵³ Kalith, Sólyom Sándor, Hantos Gyula¹⁵⁴ stb. el. Schneller

¹⁴⁴ Kádár Géza (1880–1945) református lelkész, püspökhelyettes.

¹⁴⁵ Abrudbányai Fikker János (1907–1968) unitárius lelkész. Magyarországra való települése után Kocsordon parókiát és templomot épített. 1950-ben Kerepestarcsára internálták. 1956-os forradalmi szerepe miatt elítélték és megfosztották palástjától.

¹⁴⁶ Imrédy Béla miniszterelnök 1938. május 14. és 1939. február 16. között. Imrédy elfogadtatta az első zsidótörvényt és beterveztette a másodikat.

¹⁴⁷ Teleki Béla (1899–1990) földbirtokos, politikus. 1941-ben részt vett az Erdélyi Magyar Párt szervezésében, 1944-ben az Erdélyi Magyar Tanács elnöke.

¹⁴⁸ L.: a korábban már a bevezetőben említett memorandum.

¹⁴⁹ Goethe-allúzió, a *Faust* nevezetes passzusára.

¹⁵⁰ A költő Finta Zoltán 1943-tól megjelenő állandó rovata, a Magyar Arcvonal a *Keleti Újság*ban jelenik meg. L.: <<https://erdelyikronika.net/2017/.../a-keleti-ujsg-jobbratolodasa-1940-es-1944-kozott/>> (letöltve: 2017.10. 24.).

¹⁵¹ Opfermann Ernő evangélikus lelkész, későbbi teológiai tanár.

¹⁵² Opfermann Ernő későbbi felesége.

¹⁵³ A levélben több olyan név is szerepel, amelyet nehéz beazonosítani, illetve a szövegkörnyezetből kiderül, hogy ki kicsoda. Nyilván a közös ismeretség okán említi őket Járosi.

¹⁵⁴ Hantos Gyula (1903–1945) földrajzkutató, egyetemi tanár.

Károly¹⁵⁵ az utolsó napokban, hosszas vergődés után, miután az egyetem kilátástalan maradt, elment.

Vasárnap volt az egyetemi évnyitó. Légiriadó lévén, az egyetem pincéjében. Miskolczy a rektor,¹⁵⁶ Haynal¹⁵⁷ a dékán. Itt van Klimkó¹⁵⁸ is. Sokszor vacsora, ebéd közben is elalszik. Éjjel-nappal operál. Kótay Pali¹⁵⁹ is itt van. Az egyetem 80-90 tanárából úgy 20. A többi szaktudós. Koleszár László¹⁶⁰ is! Szentkirályi Samu is! Csak sok mártír ne legyen! Én t[udni]i[llik]. megértem, ha valaki aggódik és elmegy. Csak, ha „igen jó” magyar volt, hős, bátor vitéz, s nem olyan rossz, mint én, akkor ne menjen. A szaktudósok ne mentek volna el túl hamar s ne hagytak volna itt tudomány nélkül! S ne vittek volna ki mindent! Ti. éppen siettek itt hagyni mindent. Hiszen lehet, hogy nekünk is el kell mennünk. De addig még egy kis dolgunk nekünk van.

No, de sietek! Fiú vagy lány?

A jó Isten legyen veletek. Mindannyiótokat ezerszer csókol, ölel igaz testvéretek:

Andor bácsi

Kedves Lacika!

Ma járt nálunk egy jó ismerősünk, aki azt mondja, hogy ha az Andor utolsó címét elküldjük Dr. Forstner¹⁶¹ Pál miniszteri osztálytanácsosnak a külügyminisztériumba, a moszkvai magyar követség útján elintézhető, hogy hazaküldjék Andort; ha valaki elmondja, hogy Andor milyen szerepet vitt, azaz milyen magatartást tanúsított a régebbi időkben. Az, aki róla hírt hozott, nagyon meggyőzően állította, hogy mégis él Andor; hát-ha Isten megadja azt a nagy csodát, hogy feltámadjon a mi számunkra. Nincs bennem igazi reménység, csak valami fel-felvillanó Nagyon halvány kicsi fény. Nagyon szépen kérem, keresse fel a Jó pásztornál¹⁶² (a

¹⁵⁵ Schneller Károly (1893–1953) jogász, statisztikus, egyetemi tanár. Nemzetközi hírtudós.

¹⁵⁶ Miskolczy Dezső (1894–1978) orvos, neurológus, a modern ideg- és elmeorvoslás egyik úttörője. 1930-tól 1940-ig a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen tanszékvezető az Ideg- és Elmegyógyászati Klinikán. 1940–1945-ig a kolozsvári egyetemen tanszékvezető, 1944–1945-ben rektor is. 1945–1964-ig a Marosvásárhelyi Orvostudományi Karon tanszékvezető. 1964-től 1969-ig a budapesti Orvostovábbképző Intézet tanszékvezetője. A magyar agy kutatás egyik úttörője.

¹⁵⁷ Haynal Imre (1892–1979) orvos, belgyógyász, endokrinológus és egyetemi tanár.

¹⁵⁸ Klimkó Dezső (1900–1972) sebészorvos, orvosi szakíró.

¹⁵⁹ Kótay Pál (1910–1986) orvosi szakíró, orvostörténész, író.

¹⁶⁰ Koleszár László (1888–1965) sebészorvos, egyetemi magántanár, orvosi szakíró.

¹⁶¹ Talán Förstner Pál, egy időben a Külügyminisztérium Protokollosztályának vezetője.

¹⁶² Minden valószínűség szerint a református Jó Pásztor Misszió, amelyet Ravasz László alapított a vészorszakban.

címet nem tudom, de a ref. lelkészi hivatalokban biztosan megmondják) Kádár Imrét, esetleg vele együtt azt a Forstnert, a Kádár Imre információira most adnak; hivatkozzanak doktor Vitányi Jánosra,¹⁶³ aki ezzel a dologgal bízott, s mondjanak el Andorról mindent. A cím CCCP Szovjetunió 165 sz. fogolytábor. 1946. IV. 15.

Kedves Lacika!

[...] Most hála Istennek Édesapáról is jött hír, hogy tavaly novemberben még élt, egy oroszországi táborban. Tegnap hozta ezt a hírt valaki Mikó Imrétől, aki eddig Apával volt. Igaz, hogy majdnem egy évvel ezelőtről szól ez a hír, de legalább megcáfolja a múlt januárban hozott halálhírt. [...] Édesanya kérdi, hogy megkapták-e azt a levelet, amelyben arra kérte, hogy ha tudnak, intézkedjenek az Apa ügyében.

Margit, Kolozsvár 1946. szeptember 6.

Az a Mikó Imre-féle hír egyáltalán nem biztos (harmadkézből való), maga Imre még nem érkezett haza, s az itt átutazott foglyok is csak rossz hírt hoztak. De Margit még mindig remél, minden munkája tanulása, nem kötelező tárgyak vállalása, nagy szelíd engedelmessége azért van, mert az Apját várja, és neki akarja megmutatni, hogy állandóan mennyi mindennel várta. [...] És látom, nem tartozik azok közé, akiket Isten megkímél. Milyen kicsi volt még, s hónapokig sírt Bandikáért,¹⁶⁴ aztán Édesanyám halála, harmadik éve az édesapjáért való kínlódás, s közben az én sok betegségem; - igen ő azok közé tartozik, akiket a nehéz úton járat Isten.

Andor imádságos könyve nem kifejezetten ifjúságinak készült. Nagy része megmaradt az anyagnak, bár sok minden el is kallódott két év előtt, és mivel nem voltak számozva a lapok, nem tudom pontosan, mi hiányzik. Ezt átküldhetem Váradra, és ha valaki a mintavásárkor lejön az ismerősök közül, átviheti. Bár a határon nehéz írásokat átvinni, és nem szeretném, hogy elkallódjon. Nagyon szépen kérem, írjon meg Lacika mindent egészen őszintén, részletesen és pontosan, amit az a Harangszónak hírt küldő ember Andorról tud; ha lehet, kérje meg, hogy írjon meg mindent nekem. [...]¹⁶⁵

1946. XII. 3. Laura néni

¹⁶³ Ő talán Vitányi János (1918–1962) író, színházi kritikus, az *Erdélyi Helikon* segédszerkesztője, a Szépművés Céh lektora.

¹⁶⁴ A meghalt gyermek.

¹⁶⁵ Itt a levélben Járosi Andor rövid életrajza következik.

Kedves jó Lacika!

Nem kaptam ugyan decemberi levelemre választ – tudom, nagyon nehéz is most Magának arra válaszolni –, mégis írnom kell újra. Azért, hogy legalább próbáljam Magának megköszönni azt, amit nem lehet eléggé. Az egész karácsonyi vakáció alatt az Andor dolgait rendeztettem: könyveit, írásait, leveleit, amik megmaradtak. Minden tekintetben nagyon keserves munka ez számomra, pedig kimondhatatlanul sok nagy ajándékot is adott benne Isten. Thúróczy püspök úrnak meg is írtam, hogy tulajdonképpen most kezdek úgy igazán megismerkedni Andorral. Égető szégyenkezéssel látom, mennyi mindent nem is tudtam róla. Róla, aki annyira közlékeny volt, olyan szívesen beszélt a dolgairól, és nekem nem mondhatta el őket. Naponta újra és újra úgy hull reám a vád és ítélet, mint a kő: mellettem volt egyedül!

S ugyanakkor meg kellett látnom valamit, ami olyan fájdalmas és mégis olyan jó: akadt neki mégis segítőtársa, aki osztozzon a dolgaiban is, megossza Vele a saját dolgait, aki megéreztesse vele, hogy milyen szükség van rá, és aki a szeretetnek, a kölcsönös bizalomnak ezt a fajtáját és mértékét adja meg, amire egy férfinak komoly szüksége van.

Kedves Lacika, az összes levél között legtöbb magától van, és ezek mindenikében az van, ami a legszükségesebb. A barátnak, testvérnek s a gyermeknek osztozkodó meleg igaz szeretete, bizalma és jóakarata. Abban a tehetetlen s már olyan reménytelen bánatban, ami mindig rajtam van, olyan jó mégis tudni, hogy Ő nem volt egyedül, hogy adhatott és kaphatott így. Oly mérhetetlen nagy hála van bennem Lacika iránt.

Tudom, hogy nemcsak adott, hanem kapott is. Hiszen nem volt olyan hely, helyzet, alkalom, ahol Ő magára ne gondolt volna, ahova Lacikát oda ne kívánta volna. Tudom, hogy Lacikának is ajándék volt az ő barátsága. De ez a másik oldal. Reám az első tartozik. Már hetek óta meg akartam ezt írni, de sok minden jött közbe. Egész szívemmel nagyon sok hállával köszönöm mindazt, amit nem lehet olyan egyszerűen elmondani. Sok-sok szeretettel köszönti mindnyájukat 1947. február 3-án Laura néni

Kedves Laci!

Az Andor írásai között találtam ezt a félbehagyott levelet. Lehet, hogy ő akkor el is küldte ezt Magának befejezve, legépelve, de az is lehet, hogy már nem volt ideje rá. Elküldöm, az utolsó mondataiért főképpen, s mert tudom, hogy magának is minden drága, ami Tőle való. [...]

1948. II. 8-án Laura néni

Kedves jó Lacikám!¹⁶⁶

Oly régen megkaptam leveledet, és mindeddig nem válaszoltam! Tudd be tehetetlenségemnek, nyugtalanságomnak, szétszórtságomnak és a válságos időknek. Az egyes okok arányszámát állítsd fel Magad. Itthon mindenestre mind megvagyunk. Házunk népes: rajtunk kívül Brandt Józsi, Gizi, két kislányuk, többször Grósz Irénke volt diakonissza, aztán hetekig itt volt Kovács Suli (Lászlóné) unokahúga, az Imre lánya; diakonisszánk is megjött: Benedek Anna testvér, a kis szobában lakik. Irodámat felhoztam, mert mindkét helyiséget német katonáknak adtam át, cserkészszobánkat a német egyházközség gondnoki hivatalának. Barátaim szétszóródva, könyvkereskedésbe nem járok. Opfermann Ernő háborúba induló tábori lelkész Körtvélyfáján egy hónapja, Péter Guszti éjjel-nappal szórványait járja, én meg üldögélek egyedül, jövök-megyek, dolgozom és tehetetlenkedem. Magamban pedig vergődöm az idők súlya alatt. Az idők múlnak, mi is elmúlunk, s életünk olyan, mint a kígyó útja a sziklán... Nemsokára jön az új és az ember a halálnak és ítéletnek megy. Óh, ne vedd ezt szólamnak! Nagyon indokoltan és nagyon mélyről megy.

*

Végezetül – a reformáció 500. évfordulóján – következzen Járosi Andor prédikációja, amely a Kiss Bélának írt levelek között található. Hogy melyik évben mondta el, arra semmiféle támpontot nem kapunk.

Az ünnepek aranykelyhek, amelyekből az örökkévalóság italát vesszük. Tehát nem a kehely a fontos, hanem az, amit töltünk bele. Aranykehelyből is ittak már mérget, és fakupából is szívtak magukba szent mámort, égi tüzet, csodálatos látásokat és hősi bátorságot.

A reformáció ünnepe is aranykehely. Ugyan milyen italt iszunk belőle? Az egyik ünnepi szónok dicséri a maga italát s élénken magyarázza, hogy a reformáció lerombolta a katolicizmus üdvintézményeit. Ledöntötte az üdvöt biztosító, gyámkodó egyházat, melynek az ég felé vezető, boldogságot, kegyelmet adó hídján menve mindig messzebb és messzebb látta fölragyogni a megnyugvást kereső ember a túlvilág fénylő kapuját. A másik éppen azt fejtegeti, hogy a ref[ormáció]. nem állt meg ennél a rombolásnál, hanem itt, e világban igyekezett fölépíteni gazdasági és szociális törekvésekkel a boldogság honát: maga Luther megoldotta a szegényügyet, öntudatára jött a jobbágy, feltűnt a demokrácia

¹⁶⁶ A levelet, mint korábban olvashattuk, bővebb formában és gépelve, 1944. szeptember 20-ára keltezve elküldte Benczúr Lászlónak.

csillaga s az egyetemes papság elve. A tudományokért lelkesedő szónok fölujjong, mikor meglátja, hogy a ref[ormáció]. kora tisztázta a szabad vizsgálódás elvét. S ha így sorra látjuk ezeket a vívmányokat, csakugyan csodálattal ismerjük el a reformáció hatalmas átalakító erejét, de ha csak ennyit örököltünk, akkor a reformációnak csak történeti értéke van, nem pedig életformáló ereje. Hiszen ezek a törekvések csak az emberi élet lehetőségeinek extenzív kitágítására törtek: ideig-óráig segítettek egy romboló hatalomnak, hogy azt a világot, mely nem adott nyugalmat, békét, boldogságot az embereknek: tönkretégyék, de nem adtak a lerombolás helyett a sok tekintetben felszabadult világnak egy szilárd alapot s egészséges eszményeket. Sajnos a reformációnak egyrészt éppen ezt a romboló irányú munkáját, másrészt a nemzeti életre vonatkozó s közművelődési hatását domborította ki túlságosan egyoldalúan az ünnepi szónokok, historikusok tömege: a reformáció racionális tendenciáját, s közben mindinkább mellőzték, s így alsóbbrendű értéké tették a ref[ormáció]. hatalmas pozitívumát, t[udni]i[llik]. azt a drága vallásos élményt, mely szerint az ember „minden önnön erőlködése nélkül, mint valami készen felajánlott ajándék tapasztalta meg közvetlenül a maga egyéni benső világában és nem az egyházi intézmény tekervényes útjain a szerető, megbocsátó és új életet adó Isten realitását”.

Okt. 31. ünnepe tehát az a kehely, amelyből a vallásos élet, élmény örök italát vesszük: azt az italt, amelynek csöppjeitől megdobbant a Luther szíve, valóját átjárta kétségek után az isteni békesség, s ajkán felcsendült a hatalmas szózat: „Megtaláltalak téged, Atyám!” Pedig micsoda hatalmas küszködés volt az, mely által L[uther]. megtalálta Istenét, üdvösségét. Kereste ő is a csodálatosan fölépített hídon, az egyházon keresztül. Bűnös testét, mely gátat vetett Istenhez való közeledésének, szeges övvel kötözte meg, vágyait éhséggel próbálta ellensúlyozni, s mikor már aléltan feküdt, csak akkor látta, hogy mindez a maga materializmusával megakadályozza a belső, szellemi tapasztalást, de akkor aztán félretette az egyházat, kínzást, közvetítő papságot s követelte, hogy a hívő lélek Krisztusával egyesüljön közvetlenül, szabadon, belsőleg és szellemileg, hiszen ezáltal egyesülhet Istenével, aki lélek, s akik őt imádják, szükség, hogy lélekben s igazságban imádják. Megtapasztalta, hogy nem lehet tehát a bűnöktől búcsúcédulákkal, csekklapokkal megszabadulni, pedig a bűnök akadályozzák az Istennel való egységet. Észrevette, hogy filozófia, szertartás, politika, gazdasági forradalom, tudomány együttvéve sem garantálja ezt a boldogító egyesülést, hanem annak a bizonyosságnak átélése, hogy Isten kiengesztelődött irántam a Krisztusban, mint atya a bűnös fiú iránt s gyermekévé tett. Ez a bizonyosság azonban nem tudományos igazság, hanem a hitnek az isteni üdvhatás iránti érzéki, föltétlen igazsága. A hit pedig nem elhívást jelent, hanem olyan valamit,

mint a cserépedény, mellyel felfoghatjuk az isteni kegyelem, békesség, szentség permetegjét, mely hull felénk. A befogadott kegyelem, mint Jézus példája mutatja, nemcsak nyugalmat ad, hanem megismertette Isten akaratával, teremtő erővé változik át, melynek formálnia kell életünket. Ez az Isteni kegyelem adta nekünk Jézust királyunkul, aki több mint eszmény, mert egy az örökkévaló Atyával. Ebben a Jézusban való hit emelte fel Luthert a legtisztább Istenhívésig, s ez a hit mondatta vele rendeltetésének, szabadságának gyönyörű szavait: itt állok stb. S bátran mondhatta, mert mögötte állott hite által az erős kegyelmes Isten s föléje tárta védelemül áldó karjait...

A mai világban oly messze vagyunk békességünkötől, úgy sóvárgunk jobb élet után, minden törekvésünk egy nagy elpihenés! A megtévelyedett ember pedig dekadenciájában, mint idegbeteg kapkod megmentés után. Ugyan kicsoda, micsoda ad neki békességet? A csatára szólító s kényszerítő imperializmus, a lehangoló skepticizmus, mely tétlenné teszen, vagy a szociálizmus, a gazdasági átalakulás, melynek most a fanatizmus diktál s vad tömegeroők terrora irányít?

Okt. 31., mint a ref[ormáció]. Ünnepe, diadalmasan mutat fel Luther szavaira az egy szentségre, békességre, új munkát adó életszépítőre, a Krisztusra, akibe rejtjük el és takarjuk el magunkat és ne lássunk, ne halljunk mást, csak őt, amint kicsiny gyermekként anyjának karján és ölén megjelenik, azután amint drága Megváltóként jóságosan vérént ontja értünk a kereszten, azután amint ismét föltámad, ördögöt és poklot legigáz s a halált lábbal tapodja, s mindezeket nekünk hirdeti és ajándékozza. Mi tudjuk, hogy aki Krisztust a hit szemével látja, az ezzel a látással látja az Atyát is, mert éppen azt a Krisztust ragadja meg, akiben az Atya lakozik, és egész szívét és akaratát megmutatja. „Amint tehát látod és hallod Kr[isztus]t, úgy látod és hallod az Atyának hozzád való viselkedését”, mert „a beszédek, amelyeket én mondok” – így szól ő – „nem magamtól vannak, hanem az Atyától”. A mai napon lássuk azt a Luthert, aki rámutatott váltságunkra, s hirdette Istennek kegyelmét a Jézus Krisztusban, mely legyen mivelünk és mibennünk mindörökké.